

Vztah pánů a poddaných na Červenořečickém panství v 16. a 17. století

MARKÉTA SKOŘEPOVÁ

Raně novověká panství často střídala majitele, někdy se ale zapomíná, že změna držitele dominia znamenala změnu poddanské příslušnosti pro stovky a tisíce obyvatel daného území, přičemž s novým pánem přišli také noví úředníci, nové požadavky a nároky. Změny vrchností a proměny jejich postojů k poddanskému obyvatelstvu se v české historiografii těší značné badatelské pozornosti, v posledních desetiletích s využitím různorodých teoretických konceptů.¹ Obsáhlá marxistická historiografie směřovala výzkumy především k tezím o hospodářském vykořisťování a vzpourám poddaných proti útlaku. Literatura k selským povstáním dosud tvoří základní pilíř výzkumů vztahů vrchnosti a poddaných, zároveň představuje výchozí bod pro zkoumání zásahů státu do původně takřka autonomních vrchnostenských pravomocí.² Teze o uplatnění moci a disciplinace vesnického obyvatelstva se vzhledem k hojnému užití trestně právních pramenů těší i čtenářské popularitě.³ Paradigma konfesionalizace, směřující výzkumy především k (nuceným) změnám náboženské orientace na počátku 17. věku, se zaměřuje na prostředí poddanských měst.⁴

¹ Dodnes nosný základ postavily práce Václav ČERNÝ (ed.), *Hospodářské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v XV.–XIX. století*, Praha 1930; Alois MÍKA, *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*, Praha 1960; Vladimír PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963; Josef PETRAŇ, *Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války*, Praha 1964. Z novějších prací především v souvislosti s tezí o „druhém nevolnictví“ Eduard MAUR, *Guttherrschaft und „zweite Leibeigenschaft“ in Böhmen. Studien zur Wirtschafts-, Sozial- und Bevölkerungsgeschichte (14.–18. Jahrhundert)*, München–Wien 2001; Sheilagh OGLIVIE, *Communities and the „Second Serfdom“ in Early Modern Bohemia*, Past and Present 187, 2005, s. 69–119. Poslední významnější práci psanou ze srovnávací perspektivy především hospodářských dějin vydal Markus CERMÁN, *Villagers and Lords in Eastern Europe, 1300–1800*, Basingstoke 2012.

² Dobře zmapovaná jsou především poddanská povstání let 1680 a 1775. Souhrnně a s podrobným soupisem literatury například Václav BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, Praha 2010, s. 660–675.

³ České historiky ovlivnil například Thomas WINKELBAUER, *Sozialdisziplinierung und Konfessionalisierung durch Grundherren in den österreichischen und böhmischen Ländern im 16. und 17. Jahrhundert*, Zeitschrift für historische Forschung 19, 1992, s. 317–339. Interakce různých mocenských forem v delší časové perspektivě představil Pavel HIML, *Die „armen Leute“ und die Macht. Die Untertanen der südböhmischen Herrschaft Český Krumlov/Krumau im Spannungsfeld zwischen Gemeinde, Obrigkeit und Kirche (1680–1781)*, Stuttgart 2003.

⁴ Klíčové jsou především výzkumy městského prostředí, jmenovat lze například Václav LEDVINKA, *Item poddané své spravedlivě chrániti, opatrovati a spravovati máme ... K vývoji sociálních*

Naopak málo je známo o vzájemném hodnocení venkovanů a příslušníků vyšších vrstev společnosti.⁵ Široce rozvětvený badatelský proud tvoří výzkumy obnovy českého venkova po třicetileté válce z hlediska sociálních dějin, klíčovými zdroji jsou zde soupis obyvatelstva podle víry, berní rula a její revizitace, jež vznikly v druhé polovině 17. století.⁶ Často bádáním tématem je kontinuita držby poddanských hospodářství spojená s výzkumem dějin venkovské rodiny.⁷

Při pohledu na současnou historiografickou produkci věnovanou novověkým dějinám venkova se jako problematické jeví dvě skutečnosti do určité míry ovlivněné pramennou základnou. Tou první je zažitá periodizace, jejíž mezníky představují třicetiletá válka, osvícenské reformy a rok 1848, které bývají jen málokdy překračovány, přestože o kontinuitě zejména sociálních struktur a kultury každodenního života na venkově nemůže být pochyb. Druhým problémem je úzká metodologická vyhraněnost většiny badatelů, kteří se obvykle přidržují určitého pramenného, analytického a konceptuálního rámce, jež zřídka posunují.⁸

Při promyšlení dějin venkova, a především způsobů, jak je zachytit, stojí za úvahu starší metodologické přístupy, především mikrohistorie a *histoire totale* diskutované od sedmdesátých let 20. století.⁹ Tváří v tvář nepoddajnosti pramenů dostupných pro

.....

a náboženských poměrů na dominiu pánů z Hradce mezi lety 1547–1627, in: Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka – Noemi Rejchrtová (edd.), *Husitství – reformace – renesance*. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela, Praha 1994, s. 815–830. Nejobsáhleji a s širokým výčtem související literatury Josef HRDLÍČKA, *Víra a moc. Politika, komunikace a protireformace v předmoderním městě (Jindřichův Hradec 1590–1630)*, České Budějovice 2013 (Monographia historica 14). Zmínit lze rovněž Josef KADEŘÁBEK, *Nerovný boj o víru: Páni z Martinic a rekatolizace města Slaný (1600–1665)*, Praha 2018.

- ⁵ Přehledně Jiří MIKULEC, *Poddanská otázka v barokních Čechách*, Praha 1993. Nově se místa venkovanů ve společenském řádu raně novověké společnosti dotýká například V. BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí*, s. 402–456, 558–582, 660–675.
- ⁶ Klasiku představuje Eduard MAUR, *Poddaní točnického panství v druhé polovině 17. století*, Sborník archivních prací 14, 1964, s. 57–82; tamtéž 15, 1965, s. 177–297. Klíčovou studii k ekonomice poddanských hospodářství Bronislav CHOCHOLÁČ, *Selské pentze. Sonda do finančního hospodaření poddaných na západní Moravě koncem 16. a v 17. století*, Brno 1999. Příspěvek k novověkým dějinám vrchnostenského hospodaření i s užitečným přehledem aktuální literatury předložila Marie RYANTOVÁ, *Vrchnostenské hospodaření na panství Vysoký Chlumec v 17. a na počátku 18. století. Příspěvek k dějinám českého velkostatku*, České Budějovice 2014.
- ⁷ Přehled bádání nověji shrnuli Josef GRULICH – Markéta SKOŘEPOVÁ, *Rodinná kontinuita a venkovské hospodářství. Držba poddanských usedlostí v 17. až 19. století*, Český časopis historický (dále ČČH) 113, 2015, s. 50–75.
- ⁸ Mezi úspěšné pokusy o překročení mezioborových hranic se řadí kulturními dějinami a etnologií ovlivněné práce Roman DOUŠEK, *Sebranice a jejich rychtář Ondřej Kanýz (1694–1761): vesnická komunita a její kultura v první polovině 18. století*, Brno 2009; Josef PETRÁŇ, *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*, Praha 2011.
- ⁹ Z teoretických statí patří mezi nejvíce inspirující Giovanni LEVI, *On Microhistory*, in: Peter Burke (ed.), *New Perspectives on Historical Writing*, Cambridge 1992,² s. 97–119; Jacques REVEL (ed.),

studium života lidí zabydlujících novověké vesnice řada současných historiků upouští od jednovýchodných metodologických stanovisek a snaží se badatelské přístupy kombinovat.¹⁰ Do centra pozornosti staví venkovskou komunitu z perspektivy konkrétních jednotlivců, kteří řeší nejobyčejnější starosti lidského života a jsou přitom obklopeni nadosobními strukturami a fenomény, jež spoluutvářejí jejich rozhodování a pohled na vlastní život jako takový.¹¹

Předložená studie se soustředí na normotvorný vliv světské vrchnosti jako na jeden z faktorů, které zásadně ohrazovaly životní prostor jednotlivce. Snaží se přitom o propojení více aspektů a zachycení především možného pohledu samotných poddaných, kteří samozřejmě nebyli ani pasivními subjekty, ani zcela samostatnými, „svobodné“ jednajícími aktéry. K pokusu o vícevrstevné sledování proměn vztahu pán – poddaný bylo vybráno panství Červená Řečice, jeden z mnoha regionů, které opakovaně měnily majitele na počátku turbulentního 17. století. Výjimečnou činí Červenou Řečici řada různorodých pramenů k postavení venkovského obyvatelstva z doby tří vrchností, jež na sebe navazují a umožňují sledovat kontinuitu správy regionu od konce 16. století. Zajímavé otázky přináší zejména skutečnost, že panství během třiceti let přešlo z rukou katolického šlechtice pod vládu nekatolické světské vrchnosti, aby se nakonec vrátilo k majetku pražského arcibiskupského stolce, od něhož bylo odděleno o více než dvě staletí dříve.

Každý z využitelných pramenů nabízí jiný úhel pohledu na život poddaných, jejich vztah k vrchnosti a požadavky, které na ně byly kladeny. Nároky, které majitelé panství formulovali směrem k jeho obyvatelům, lze shrnout do několika okruhů. Na prvním místě (alespoň z hlediska kvantity dochovaných pramenů) stála hospodářská prospěšnost, tedy odpovídající obhospodařování usedlosti a odvádění dávek. S ní se spojovala povinná loajalita vůči vrchnosti, zakazující poddanému svévolně opustit panství, k čemuž se od dvacátých let 17. století přidružila také náboženská konformita. Posledním bodem bylo sledování morálky poddaných a právo i povinnost vrchnosti stíhat pachatele trestných činů. Je jisté, že některé zločiny byly pokládány za závažné všeobecně a venkované se s vrchností na nutnosti potrestat viníka shodli, jindy, například ve věci škod na panském majetku nebo mravnostních deliktů, se mohl pohled obou stran výrazně

.....
Jeux d'échelles. La microanalyse à l'expérience, Paris 1996; David BELL, *Total History and Microhistory: The French and Italian Paradigms*, in: Lloyd Kramer – Sarah Maza (edd.), *A Companion to Western Historical Thought*, Malden-Oxford-Carlton 2006,² s. 262–276.

¹⁰ Z novějších úvah například nepublikovaná práce Cristina MUNNO, *L'Écheveau des parentèles au village. Dynamiques démographiques, mobilisations réticulaires et parcours individuels dans une communauté de Vénétie au XIXe siècle. Thèse de doctorat*, EHESS Paris – Université Ca' Foscari Venezia, s. 19–40, https://www.researchgate.net/publication/279462266_L%27Echeveau_des_parenteles_au_village_Dynamiques_demographiques_mobilisations_reticulaires_et_parcours_individuels_dans_une_communaute_de_Venetie_au_XIXe_siecle (23. 9. 2021).

¹¹ Z řady českých diskuzí a pokusů o aplikaci mikrohistorie vyniká dnes již klasická práce Josef PETRÁŇ, *Příběh Ouběnic. Mikrohistorie české vesnice*, Praha 2001².

lišit. Poddaní viděli svá práva v oblasti nerušeného rodinného života, držby majetku a hospodářských aktivit, jistoty ohledně povinností vůči vrchnosti a bezesporu i ve svobodě svědomí, jež byla omezena pobělohorským vývojem událostí.

Cílem předložené studie je sledovat odraz těchto požadavků v dostupných pramenech, postihnout intenzitu jejich vymáhání a také způsob, jakým je venkované dokázali naplňovat v průběhu přibližně půldruhého století. Jednou z důležitých, možná až příliš ambiciózních otázek je vnímání a posuzování práv vrchnosti očima poddaných. Studie se záměrně vyhýbá sledování vyhrocených konfliktů – ať už sporů vedených celou komunitou, jako byly poddanské vzpoury, nebo střetů jednotlivců se zákonem. Důvodem je předpoklad, že zjištěná atmosféra během selských bouří či vyšetřování zločinu vytvářela zcela specifickou situaci, která, byť samozřejmě odrážela dobovou „realitu“ ve smyslu sociálním i kulturním, byla přece jen výjimečná a rozhodně ne běžná. Cílem příspěvku je však zachycení „obvyklého“, každodenního žití v raně novověkých vsích.¹² Využity jsou proto ve velké míře sériové prameny evidenční povahy, jejichž potenciál pro výzkum hospodářských dějin či dějin obyvatelstva bude zúročen při jiné příležitosti. Aktuálním cílem je spíše textová a kontextuální analýza jejich záznamů interpretovaná ve spojení s dochovanými vrchnostenskými normami.

Dostupné prameny rozdělují sledované období do dvou časových sond, první začíná přibližně rokem 1590 a končí v první dekádě třicetileté války, druhá pokrývá období asi od sedmdesátých let 17. století do konce dvacátých let 18. věku. Pozornost se tam, kde je to nezbytné, soustředí na panství jako celek, pro podrobnější analýzu byl výzkum zúžen na vesnice zmišovické rychty ležící v blízkosti centra panství: Pobistryče, Popelištnou, Svěpravice, Těchoraz a Zmišovice.¹³ V nejstarších evidenčních pramenech z konce 16. a počátku 17. století je ve Svěpravicích uváděno deset usedlostí, ve Zmišovicích devět, v Popelištné sedm, v Těchorazu šest, v Pobistryčích čtyři usedlosti. Šlo s výjimkou jedné chalupy o selské statky, které později začaly doplňovat domky stavěné na obecních pozemcích i na gruntech jednotlivých hospodářů. Vztah vrchností a poddaných nebyl nějakým abstraktním fenoménem, velmi často se odvíjel od konkrétních životních situací a osobních interakcí mezi pány a jejich úředníky i obyvateli jimi spravovaných vesnic.

¹² Mezinárodní manifestací tohoto přístupu je Alain CORBIN, *Na stopě neznámému. Znovunalezený svět Francoise-Luise Pinagota. 1798–1876*, Praha 2006. S pojetím mikrohistorie jako studia sociálních vazeb se čeští čtenáři měli možnost seznámit až relativně nedávno díky překladu klíčové práce Giovanni LEVI, *Nehmotné dědictví. Kariéra jednoho exorcisty v Piemontu v 17. století*, Praha 2018.

¹³ V této podobě byla rychta definována v gruntovní knize založené roku 1680. Národní archiv v Praze (dále NA), Archiv pražského arcibiskupství (dále APA) I, inv. č. 2609, gruntovní kniha panství Červená Řečice. K rychtě bývala někdy přiřazována ještě osada Brtná o dvou usedlostech, která ale nebyla do výzkumu zařazena, protože v některých pramenech chybí. Ve Zmišovicích jeden grunt patřil k Pelhřimovu, 1571 jej k Řečicku koupil připojil Šebestián Leskovce z Leskovce. Těchoraz při dělení pozůstalosti po Bohuslavovi Leskovcovi z Leskovce asi krátce připadl jiné větvi rodu, po letech ho k řečickému panství přikoupil zpět Heřman z Řičan. Někdejší osada Těchorázek byla už v 16. století pohlcena vrchnostenským dvorem, samostatně se opět objevuje až v 19. století.

Aby bylo možné tyto okolnosti dobře pochopit, bylo třeba co nejlépe objasnit společenskou a ekonomickou pozici jednotlivých poddanských rodin. Proto byly veškeré informace získané z dostupných pramenů sumarizovány podle usedlostí, respektive domácností, jichž se týkají. Excerptce soupisů obyvatelstva a pozemkových knih samozřejmě nepřinášejí ke všem rodinám vyrovnané množství informací, jež by mohly být využity pro zamýšlenou analýzu vystavenou především na interpretaci textů. Životní události, k nimž došlo na některých usedlostech, si vyžádaly podrobnější zápisy, jiné záznamy byly panskými úředníky zpracovány výmluvněji než ostatní, které přijdou ke slovu v dalších výzkumech nesených jinými, spíše kvantitativními metodami.

Stručně k dějinám panství

Město Červená Řečice opakovaně přitahuje pozornost regionálních historiků a architektů, hůře jsou prozkoumány dějiny panství, respektive jednotlivých vsí, které se na něm nacházely.¹⁴ Velkou pozornost regionu věnoval Josef Dobiáš, jehož publikované i rukopisné texty *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí* mají v podstatě kvalitu regestových edic spojujících veškeré tehdy známé pramenné zmínky o regionu.¹⁵ Slabinou Dobiášových prací, která však otvírá prostor pro další bádání, je takřka nulová interpretace získaných poznatků.

Oblast dnešního Pelhřimovska byla ve středověku svázána s pražským (arci)biskupstvím. V roce 1415 Konrád z Vechty celé rozlehlé panství zastavil a v rukou světských vrchností oblast zůstala další dvě staletí. Po zmatcích husitského období mělo být panství jako pouze zástavní držba vráceno panovníkovi, ten se však rozhodl alespoň jednu jeho část ponechat posledním držitelům, tedy potomkům Mikuláše Trčky z Lípy. Proto bylo v roce 1454 rozděleno na dvě přibližně stejně hodnotné části, přičemž Pelhřimovsko zůstalo v rukou Trčků z Lípy a Červenořečicko převzal Jindřich ze Stráže.¹⁶ Nově definované řečické panství tvořily čtyři větší územní celky a sedm menších.

Nejvýraznější stopu za všech světských vrchností v Červené Řečici bezesporu zanechali Leskovcové z Leskovce, zejména Bohuslav, který panství převzal roku 1497, Šebestián a Kryštof starší. Leskovecká Červená Řečice byla místem intenzivní modernizace, o níž aktuálně podávají nejhmatatelnější svědectví památkářské průzkumy související

¹⁴ První samostatnou publikaci vydal Karel SLABEŇÁK, *Z dějin starobylého města Červené Řečice I*, Pelhřimov 1937. Navázali Karel POUSTKA – Eduard SVOBODA – Lidmila DĚDKOVÁ, *Archiv města Červené Řečice 1593–1945* (1961). *Inventář Okresního archivu Pelhřimov*, Pelhřimov 1973.

¹⁵ Problémem je obtížnější dohledatelnost písemností vzhledem k změnám v jejich uložení i užívánímu citačnímu úzu.

¹⁶ Klíčem k rozdělení červenořečického panství byla přibližně stejná hospodářská výnosnost, proto některé vsi patřící k řečickému panství zasahovaly do geografického Pelhřimovska a naopak. Josef DOBIÁŠ, *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí II. Doba reformací*, Pelhřimov 1936, s. 157–160; Zdeněk MARTÍNEK a kol., *Pelhřimov*, Praha 2014, s. 125.

s probíhající obnovou renesančního zámku, jež ukazují na nemalé hospodářské, politické i reprezentační ambice Leskvců.¹⁷

Po Kryštofově smrti v roce 1595 Červenou Řečici koupil tehdejší hejtman Bechyňského kraje Heřman z Řičan. Jeho syn Jan, jenž se správy statku ujal ještě za otceva života, se v letech 1607–1608 dostal do vyhroceného sporu s Leskovci, kteří se panství pokusili obsadit z titulu příbuzenských svazků s někdejší vrchností a zavázali si tamní obyvatele složením slibu poddanství. Svým aktivním, ačkoli zřejmě nenásilným zapojením do sporu dvou šlechtických rodů se zdejší poddaní fakticky dopustili vzpoury. Své jednání proto chtěli legitimizovat opakovanými stížnostmi na Říčanské, změny vrchnosti se však nedomohli.¹⁸

Jan z Řičan se během stavovského povstání postavil proti císaři, který jej potrestal konfiskací Řečicka, jež se na podzim roku 1623 navrátilo do rukou pražského arcibiskupství.¹⁹ Zboží v hodnotě 104 429 kop míšeňských grošů tehdy kromě města Červená Řečice a městečka Nový Rychnov zahrnovalo 22 vesnic. Vzdálenější novorychnovská část se čím dál více oddělovala, později se kolem Nového Rychnova vytvořilo samostatné panství a velkostatek, i když hlavní ředitelství arcibiskupských statků nadále sídlilo v Červené Řečici.²⁰ Ve dvacátých a třicátých letech 17. století zdejší zámek opakovaně sloužil jako sídlo arcibiskupa. Z dob třicetileté války je dobře zmapováno několik údobí válečných útrap – v roce 1622 se zdejší obyvatelé podíleli na kvartýrování Dampierrových vojsk, na přelomu let 1623/1624 bylo nutno tutéž službu poskytnout pappenheimské jízdě, bez následků nemohly zůstat ani krátkodobější přesuny císařských vojsk, a to navzdory panovníkovu přání nezatěžovat příliš statky církevních vrchností. Vrcholem pak byl mor v roce 1640 a následná švédská okupace regionu.²¹ Následující desetiletí byla zřejmě chudší na dramatické události, především se ale dosud nedočkala podrobnějšího zpracování.

¹⁷ Jan BERÁNEK, *Zámek v Červené Řečici: čtyři životní etapy panského sídla*, Památky Vysočiny 4, 2012, s. 10–55.

¹⁸ Josef DOBIÁŠ, *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí IV. Doba reformační*, Praha 1957, s. 619–734.

¹⁹ Z mnoha publikací k osobnosti kardinála Harracha například Alessandro CATALANO, *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*, Praha 2005.

²⁰ Velký rozsah (arci)biskupského majetku si již během vrcholného středověku vynutil zřízení samostatných purkrabství v Červené Řečici, Novém Rychnově, Dolní Cerekvi a také pomocného správního centra v Nové Cerekvi, kterému mimo jiné podléhal i Pelhřimov. Lenka MARTÍNKOVÁ, *Pelhřimov v pozdním středověku – 2. část*, Vlastivědný sborník Pelhřimovska 16, 2005, s. 13–54, zde s. 13–15.

²¹ Nejpodrobněji Josef DOBIÁŠ, *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí V. Doba pobělohorská 1. Třicetiletá válka*, Praha 1970.

Prameny a možnosti výzkumu

Panství Červená Řečice nabízí pro ozřejnění vztahu vrchností a poddaných několik typů raně novověkých písemností, které lze do určité míry propojovat. Základní normativní rámec představují privilegia,²² dochovaná v originálech v archivu města Červená Řečice²³ a v kopiáři z roku 1713²⁴ a z části také edičně zpřístupněná. Své představy o chování poddaných a správě panství písemně definoval až arcibiskup Harrach počátkem třicátých let 17. století.²⁵ Otázky majetkového a dědického práva o století později upřesnila instrukce vepsaná na první stránky purkrechtních knih založených v roce 1728.²⁶

Každodenní život na panství na začátku sledovaného období lze do určité míry rekonstruovat ze stížností poddaných z doby odporu proti Říčanským v letech 1607–1608 a z odpovědí, kterými vrchnost reagovala, jež shromáždil a zpřístupnil Josef Dobiáš.²⁷ Takřka kronikářský charakter má korespondence řečického hejtmána Jiřího Milíčovského, opět shromážděná Josefem Dobiášem, která zachycuje svízele třicetileté války.²⁸

Evidenční prameny představuje především poměrně masivní soubor gruntovních knih.²⁹ Nejstarší z nich, purkrechtní kniha vedená pro celé Řečicko v letech 1590–1623, byla založena ještě za Leskoců a navzdory tomu, že přežila vládu tří vrchností, je vedena kontinuálně a s nezměněnou pečlivostí.³⁰ Teprve za arcibiskupů byla nahrazena novým svazkem, který – soudě podle analogie s Novým Rychnovem – na starší knihu zřejmě

²² K významu privilegií v systému vztahů a vrchnostenské správy měst Gustav Hofmann, *Vrchnostenská správa poddanských měst a městeček v jihozápadních Čechách v letech 1750–1850*, in: Marie Macková (ed.), *Poddanská města v systému patrimoniální správy. Sborník příspěvků z konference v Ústí nad Orlicí 12. – 13. září 1955, Ústí nad Orlicí 1995*, s. 45–52.

²³ Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Pelhřimov (dále SOKA Pelhřimov), Archiv města (dále AM) Červená Řečice, inv. č. 1–5, listiny č. 1–5.

²⁴ NA, APA I, inv. č. 1755, sign B43/11b, kopiář privilegií 1593–1731.

²⁵ Josef Kalousek (ed.), *Řády selské a instrukce hospodářské 1627–1698*, Praha 1906 (= Archiv český 23), s. 122–139; Lidmila Franková, *Příkazy pro poddané na panství červenořečickém (1626–1633)*, Vlastivědný sborník Pelhřimovska 19, 2008, s. 144–151.

²⁶ NA, APA I, Vs Červená Řečice, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, purkrechtní kniha rychty Zmišovice a Rybník, nefoliované listy.

²⁷ J. Dobiáš, *Dějiny IV*, přílohy III–V, s. 840–861.

²⁸ Tž, *Dějiny V*.

²⁹ V textu přebírám termíny užívané v inventářích fondu Archivu pražského arcibiskupství. Všechny knihy využit v této studii mají charakter základních pozemkových knih vedených podle reálných folií, každé usedlosti je věnováno několik listů, na něž jsou chronologicky zapisována veškerá pořízená, jež se jí týkala.

³⁰ NA, APA I, inv. č. 1754, sign B43/11a, purkrechtní kniha panství Červená Řečice 1590–1623. Purkrechtní knihu i níže zmíněny rejstřík poddaných zpracoval Josef Dobiáš ve svém nepublikovaném pokračování dějin Pelhřimova, Muzeum Vysočiny Pelhřimov, p. o., Archiv, fond Dobiáš Josef, inv. č. 21, sign 2A a inv. č. 23, sign. 2B.

bezprostředně navazoval, avšak nedochoval se.³¹ Nepřerušená řada gruntovních knih pro Červenou Řečici a okolí pak začíná gruntovníci založenou v roce 1680, jež však přináší opisy či rekapitulace zápisů dřívějších držitelů usedlostí přibližně od sedesátých let 17. století.³² Od druhé čtvrtiny 18. století se zakládaly nové purkrechtní knihy vedené podle jednotlivých rychet, které soužily až do konce 19. století. K nim na konci 18. věku v souvislosti s ustanovením tzv. Justizamtů, jež do života venkovanů definitivně přinášely dohled státní správy, přibýly ještě speciální gruntovní knihy určené pro různé druhy majetkových pořízení, například svatební smlouvy, pozůstalosti, obligace.

K evidenci obyvatel založili Řičanští v roce 1615 rejstřík poddaných, který byl následně aktualizován a doplňován ve třicátých a padesátých letech 17. století, aby byl v letech 1659–1661 „obnoven“ vytvořením zcela nového seznamu.³³ Ten může posloužit jako náhrada soupisu poddaných podle víry, který nebyl pro Červenou Řečici a okolí vytvořen, respektive na místo původně požadovaného seznamu obyvatel a jejich vyznání byl zaslán jen sumární výtah.³⁴ Závazky poddaných vůči vrchnosti lze pro raný novověk sledovat jen ve velmi omezené míře, přestože byly prokazatelně evidovány již ve středověku.³⁵ Nejstarší novověký urbář byl pro Červenou Řečici založen až roku 1740, vycházel ale z přípravných fasí k pozdějšímu tereziánskému katastru z roku 1714.³⁶ Nezbyvá než ozelet berní rulu, která se pro arcibiskupské statky v Bechyňském kraji nedochovala.³⁷

Práva a povinnosti poddaných

Přírozenou starostí všech generací bylo finanční zabezpečení členů rodiny, tedy možnost předat a odkázat svůj majetek. Odúmrti se arcibiskupští poddaní zbavili již roku

.....

³¹ Nový Rychnov byl přes svou relativní samostatnost v mnoha ohledech spravován stejným způsobem jako Červená Řečice. Nejstarší dochovaná gruntovní kniha (NA, APA I, inv. č. 2610, gruntovní kniha panství Nový Rychnov) zde byla založena právě v souvislosti s restitucí zboží pražským arcibiskupstvím, v době, kdy byla na Červené Řečici uzavřena zmiňovaná nejstarší purkrechtní kniha. Ke genezi gruntovních knih na arcibiskupských statcích Markéta SKOŘEPOVÁ, *Gruntovní knihy první poloviny 19. století na příkladu panství Nový Rychnov*, Archivní časopis 60, 2010, s. 344–360.

³² NA, APA I, inv. č. 2609, gruntovní kniha panství Červená Řečice.

³³ Oba soupisy jsou vepsány do jedné knihy, jsou vedeny stejným způsobem podle jednotlivých domácností. NA, APA I, inv. č. 1751, sign. B 43/8, rejstřík poddaných panství Červená Řečice.

³⁴ Zdena KOKOŠKOVÁ – Helena SEDLÁČKOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ (edd.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Bechyňsko II*, Praha 1997, s. 478.

³⁵ O Červené Řečici se zmiňují berní registra z roku 1379 i urbář pražského arcibiskupství z roku 1390. Josef EMLER (ed.), *Decem registra censuum bohemia compilata aetate bellum husiticum praecedente*, Praha 1881, s. 113–114, 379–387; Lidmila FRANKOVÁ, *Nejstarší písemné prameny k dějinám Červené Řečice*, Vlastivědný sborník Pelhřimovska 11, 2000, s. 84–98.

³⁶ NA, APA I, Vs Červená Řečice, inv. č. 1.

³⁷ Iva ČADKOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ (edd.), *Berní rula 4, Kraj Bechyňský I*, Praha 2013.

1386 rozhodnutím Jana z Jenštejna.³⁸ Mimořádně důležitým privilegiem bylo právo svobodného kšaftu, které se Červenorečickým podařilo získat v roce 1406 jako odměnu za finanční pomoc arcibiskupské vrchnosti.³⁹ Listina Zbyňka Zajíce z Házmburka tehdy vyřešila několik nejpalcivějších problémů, s nimiž se jeho poddaní potýkali. V první řadě to bylo potvrzení svobodné držby majetků a práva je odkazovat i prodávat, dále pevná fixace platů a robot, jež se neměly měnit, vrchnosti mělo být také navěky zapovězeno rozhodovat o sňatcích poddaných žen, jmenovitě sirotků a vdov. Právo svobodného kšaftu bylo výslovně zaručeno obyvatelům obojího pohlaví města Červené Řečice i okolních vsí, centrum se nadto smělo řídit právy Starého Města pražského.

Bohužel nelze sledovat, jakým způsobem byla ustanovení privilegia naplňována. Jisté ale je, že se časem ztratilo. Pokud přetrvalo povědomí o jeho existenci, tedy zřejmě jen matně a v paměti poddaných. Žádná z nověji vydaných listin jej totiž nezmiňuje a žádná také nepopustila obyvatelům panství tak rozsáhlé výhody.⁴⁰ Příští privilegium pro Červenou Řečici vydal až Kryštof Starší z Leskovce v roce 1593,⁴¹ ovšem bez jakéhokoliv odkazu na starší ustanovení někdejších vrchností. Dědická a kšaftovní práva byla tentokrát potvrzena jen obyvatelům města, o poddaných z okolních vesnic v něm není zmínka. Právo odkazovat a prodávat majetek bylo vyhrazeno jen „usedlým a neusedlým s týmž městečkem trpícím“, pokud zemřeli bez kšaftu, dědili podle práv Království českého jejich příbuzní, odúmrtí jim hrozila pouze v případě úmrtí bez závěti a bez „přátel“.⁴²

Není známo, že by privilegium souvisejícího obsahu vydali Říčanští. O to obšírnější je listina arcibiskupa Arnošta Vojtěcha Harracha z prosince 1629, kterou nový pán prezentoval jako odměnu za přijetí katolické víry. Arcibiskup měl údajně „vědomosti a známosti

.....
³⁸ Z. MARTÍNEK a kol., *Pelhřimov*, s. 77.

³⁹ Originál privilegia se nedochoval, jeho text je znám jen z opisu v archivu vyšehradské kapituly, Antonín HAAS (ed.), *Codex iuris municipalis IV/1*, Praha 1954, č. 193, s. 288–289. Obdobné listiny byly tou dobou vydány i pro další arcibiskupská města, privilegium pro Červenou Řečici publikovala L. FRANKOVÁ, *Nejstarší písemné prameny*, s. 93–98; komentáře také v Z. MARTÍNEK a kol., *Pelhřimov*, s. 94–96.

⁴⁰ Obsáhlé privilegium zahrnující právo svobodného kšaftu pro měšťany i venkovany z okolních vsí vydal v roce 1406 Zbyněk Zajíc z Házmburka i pro Pelhřimov, jež v té době stále patřil k červenorečickému panství. Toto privilegium se však dochovalo a v druhé polovině 16. století představovalo klíčový argument Pelhřimovských ve sporu s tehdejší vrchností. Lenka MARTÍNKOVÁ – Zdeněk MARTÍNEK (edd.), *Privilegia královského města Pelhřimova*, Pelhřimov 1996, s. 15–20; Karel KRATOCHVÍL – Pavel HOLUB (edd.), *Knihy o koupi pelhřimovského statku. Edice pamětního spisu o sporu pelhřimovských měšťanů s vrchností z druhé poloviny 16. století*, Pelhřimov 2017.

⁴¹ SOkA Pelhřimov, AM Červená Řečice, inv. č. 1, listina č. 1, Kryštof Starší z Leskovce, Červená Řečice 8. 6. 1593.

⁴² Zbývající Leskovcova ustanovení se týkala jen užívání rybníků a prodeje soli ve městě. Otázka nucených sňatků se v novém privilegii neobjevila, což mohlo být dáno šířící se představou o nezbytném svobodném souhlasu snoubenců se sňatkem, jak ji prosazoval Koldínův zákoník i o několik let později v Čechách závazně přijatá ustanovení Tridentského koncilu.

své, která [poddaní] k pravému náboženství katolickému římskému netoliko přistoupili, ale na budoucí časy a věčně i za potomky a budoucí své setrvati a připovědětí slíbili.⁴³ Privilegium ale opět obdarovávalo jen obyvatele města Červená Řečice, a to doslovným opisem ustanovení Leskovcova privilegia, k nimž bylo přidáno užívání jedné louky obcí a právo šenku vína a pálenky. Nepochybně důležitý byl závazný soupis robot a povinností vůči vrchnosti. O listině svého předchůdce z počátku 15. století se arcibiskup Harrach vůbec nezmínil, naopak do závěru svého privilegia nechal vtělit ustanovení, jímž zrušil veškerá práva, která by mu poddaní k danému dni neukázali.⁴⁴ V tomto ohledu nebyl jeho postup nijak výjimečný, některé nové vrchnosti po roce 1620 pokládaly starší privilegia svých poddaných za zcela zneplatněná předcházejícím stavovským povstáním.⁴⁵

V téže době vrchnostenská kancelář připravovala obsírnou instrukci, která měla nadále upravovat život na arcibiskupských panstvích. Arnošt Vojtěch Harrach do jejího textu osobně zasahoval, finální verze nazvaná *Artikulové soudní arcibiskupského panství Červenorečického* vznikla v roce 1633.⁴⁶ Struktura jednotlivých ustanovení odpovídá zájmům nové vrchnosti, která se na jedné straně snažila vytyčit hranice žádoucího chování poddaných vůči pánu i v rámci vlastní obce, zároveň ale měla dát obyvatelům panství jakousi oporu v jejich postavení. Prvních osm článků instrukce se týká náboženského života, další se zabývají povinnostmi rychtářů a konšelů, běžných poddaných i péčí o děti a sirotky. Následují rozsáhlá a podrobná ustanovení k obhajobě hospodářských práv vrchnosti související s ochranou panského majetku, zákazem všech forem lesního a polního pychu i jakéhokoli narušování vrchnostenského monopolu svévolným obchodováním. Stanovena byla také pravidla hospodárného nakládání s rustikálním majetkem, který měli poddaní v osobním držení.⁴⁷ Omezena byla samozřejmě svoboda pohybu,

⁴³ SOkA Pelhřimov, AM Červená Řečice, inv. č. 2, listina č. 2, arcibiskup Harrach, Praha 3. 12. 1629.

⁴⁴ Další tři novověká privilegia pro Červenou Řečici jsou víceméně quasikonfirmacemi Harrachovy listiny, kterou doslovně opisují, nová ustanovení se v nich neobjevují. SOkA Pelhřimov, AM Červená Řečice, inv. č. 3, listina č. 3, arcibiskup Jan Bedřich z Valdštejna, 18. 4. 1680; TAMŽÉŽ, inv. č. 4, listina č. 4, arcibiskup Jan Josef Breuner, Praha 21. 12. 1696; TAMŽÉŽ, inv. č. 4, listina č. 4, arcibiskup Ferdinand z Khünburku, Praha 29. 9. 1714.

⁴⁵ Boj o uznání starších práv nebyl v případě poddanských měst nikterak ojedinělý, souvisel nejen s důsledky stavovského povstání a Bílé hory, ale s celkovou proměnou pojetí vrchnostensko-poddanských vztahů, jež se začínala projevovat už kolem roku 1600. Obsírné například jednotlivé příspěvky sborníku M. MACKOVÁ (ed.), *Poddanská města*; V. LEDVINKA, *Item poddané*, s. 815–830. V regionálním kontextu například také Irena KRČILOVÁ – Zdeněk MARTÍNEK – Lenka MARTÍNKOVÁ (edd.), *Práva a privilegia města Kamenice nad Lipou 1462–1798. Edice*, Pelhřimov 2004, s. 33–35 (privilegium Paradisee z Eschaide pro Kamenici nad Lipou z roku 1638).

⁴⁶ J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, s. 122–139. Ke genezi instrukce také L. FRANKOVÁ, *Příkazy*. Instrukce měla být pravidelně předčítána při zahájení obecních soudů, při nichž byli vedle řešení sporů také voleni noví rychtáři a konšelé.

⁴⁷ Předběžnému svolení vrchnosti podléhalo kácení stromů v poddanských lesích, zakázáno bylo vypásání lesů a dělání kopanin, pokutám podléhal odprodej hospodářských zvířat mimo panství, vlna

důsledněji však vrchnost varovala před přijímáním cizích osob, jak ostatně již dlouho požadovala zemská nařízení a potvrdilo *Obnovené zřízení zemské* v roce 1627.⁴⁸

Jistotu ve věcech správy vlastního majetku dal venkovanům až předpis zachycený v roce 1728 na prvních stránkách purkrechtní knihy zmišovické rychty. V stručném úvodu bylo zdůrazněno, že se jedná o „*puncta [z] milosti pro lidi poddané k dobrému vysazené, za kteréžto jeden každý [...] v nejnižší pokoře děkovati [...] bude.*“⁴⁹ Instrukce v 22 bodech na konkrétních příkladech ukazovala řešení dědických záležitostí poddaných, systém přebírání usedlostí a vyplácení podílů po zemřelých rodinných příslušnících. Datum vydání není v instrukci uvedeno, není tedy jisté, od kdy se její ustanovení uplatňovala, byla však poměrně velkorysá. Poddaní obou pohlaví mohli dědit v přímé i poboční linii pokrevního příbuzenství i sňatkem, ačkoli možnost testamentárního rozdělení majetku se omezovala jen na nejužší rodinu (rodiče směli rozhodnout, jak podělí své potomky). Odúmrtí se vztahovala pouze na případy, kdy muž zemřel zcela bez potomků a jeho manželka byla vdovou již podruhé, tehdy si vrchnost nárokovala dvě třetiny odkazu. Rodinám bylo také výslovně zaručeno dědictví po padlých vojácích rekrutovaných na panství.

Rekatolizační úsilí

Červenorečickou faru před Bílou Horou spravovali nekatoličtí duchovní, jejichž vyznání bylo v souladu s vírou Říčanských, Leskovcové naproti tomu byli katolíky. O vyznání běžných obyvatel není nic známo, k duchovním otázkám se nevyjádřili ani v letech 1607–1608, kdy lavírovali mezi říčanskou a leskoveckou vrchností a slibovali človecenství oběma stranám. Arcibiskup Harrach poslal na panství ještě před koncem roku 1623 katolického kněze a vyjádřil požadavek, aby všichni jeho poddaní přijali „*samospasitelnou*“ víru a zachovávali její ustanovení. Dlouhá léta ale ani arcibiskup nebyl schopen zajistit jiné než provizorní podmínky pro katolické bohoslužby, protahovaly se i problémy s personálním obsazením slabě finančně zabezpečené fary.⁵⁰

.....

se směla prodávat jen na jarmarcích v Červené Řečici, zakázáno bylo odebírání soli mimo panskou solnici a jakékoli obchodování s židy. Vrchnostenská kontrola zprostředkovaná obecní samosprávou se dotýkala i dílčích témat, jako bylo školní vzdělávání poddanských chlapců a protipožární předpisy.

⁴⁸ A. MÍKA, *Poddaný lid*, s. 187–226; K. KROFTA, *Dějiny*, s. 191–215.

⁴⁹ NA, APA I, Vs Červená Řečice, inv. č. 60, sign. Pelh. 262, purkrechtní kniha rychty Zmišovice a Rybník, 1728–1780. V textu instrukce není uvedeno, který z arcibiskupů ji vydal, zda to byl Ferdinand Khünburk, za jehož vlády byla zmíněná purkrechtní kniha založena, nebo některý z jeho předchůdců.

⁵⁰ Patronátní právo k farnímu kostelu držela vrchnost, tedy arcibiskup. Ve dvacátých letech 17. století byla červenorečická fara obsazována řádovým kněžstvem, v roce 1644 se velmi těžko sháněl nástupce za propuštěného děkana, který musel odejít kvůli různorodým morálním pokleskům. Blíže J. DOBIÁŠ, *Dějiny* V, s. 74–75, 194–195. Duchovenská fase z roku 1713 uvádí, že dřevěná farní budova

Dohledem nad rekatolizací červenořečických poddaných byl pověřen arcibiskupem jmenovaný hejtman Jiří Erazim Milíčovský, toho času sám dosud nekatolík.⁵¹ Teprve v roce 1625 začal Harrach pevně vyžadovat přistoupení poddaných i hejtmána k povinným svátostem během velikonočních svátků, následovaly pohružky vězením, a dokonce kvartýrováním vojáků pluku Balthazara de Marradas, v plánu byly též hospodářské sankce v podobě úpravy dědických práv. Teprve poté se větší část obyvatel odhodlala náboženskou příslušnost změnit, výjimkou bylo několik jednotlivců, kteří v průběhu druhé poloviny dvacátých let z panství zběhli.⁵² Velmi vlašně ke konverzi přistupoval i sám hejtman Milíčovský a jistá skepse v něm zjevně zůstala.⁵³ Například v zimě 1639/1640, kdy sloužila Červená Řečice jako „vintřkvartýr“ pro vojáky generála Ottavia Piccolominiho, jejichž přítomnost ještě zhoršovala situaci v nedávno vyhořelém městě, přičítal vinu hejtmánu Bechyňského kraje Vilému Slavatovi, který Řečici odmítal vojenské dodávky slevit. Jako novopečený katolík si tehdy Milíčovský neodpustil poznámku, že Slatava je „*pěkněj hejtman, pán katolickej a ochránce statku arcibiskupského! Jakživ většího neřádu jsem neviděl...*“⁵⁴

O jedenáct let později, v roce 1651 při vyhotovování soupisu poddaných podle víry s odpovědí na panovnický požadavek pečlivě zmapovat konfesionální situaci na panství Milíčovský nejprve dlouho otálel. Svou povinnost splnil až poté, co místodržitelství patent v červnu 1651 umožnil nahradit podrobný soupis obyvatelstva sumárním výtahem. Teprve pak, 6. srpna 1651, zaslal zdvořilý, leč povšechný a určitě ne zcela pravdivý list s tvrzením, že podle správců jednotlivých far na panství „*všickni lidé poddaní i nepoddaní k samospasitelné víře katolické dobrým a mírným prostředkem přivedeni jsou.*“⁵⁵ Alespoň formálně tak změna náboženského kurzu proběhla úspěšně, podle zповědních seznamů dochovaných

.....
v Červené Řečici byla „*ke zboření*“: Irena KRČILOVÁ, *Katolická farní organizace na Pelhřimovsku ve světle duchovenských fastí* z roku 1713, Vlastivědný sborník Pelhřimovska 16, 2005, s. 64–71.

⁵¹ S ohledem na přijetí mohl Jiří Milíčovský pocházet ze vsi Milíčov na novorychnovském panství. Ve dvacátých letech si od svého pána vysloužil několik výtek, že nejde poddaným ve věci víry příkladem, přesto však svůj úřad udržel. V září 1633 se dočkal povýšení na regenta všech arcibiskupských statků, aniž by však byl vyvázán z hejtmánského úřadu na červenořečickém a novorychnovském panství. Ve službách arcibiskupa nashromáždil velmi slušný majetek, vlastnil například velký dům v Pelhřimově a stal se i lenním pánem několika usedlostí v Nové Cerekvi. J. DOBIÁŠ, *Dějiny V*, s. 171.

⁵² TAMTÉŽ, s. 74–78.

⁵³ O výrazně individualizovaném přístupu ke konverzím v této době například Josef KADEŘÁBEK, *Individuální prvky administrativního tlaku na konverze měšťanů českých měst ve dvacátých letech 17. století*, *Folia historica bohemia* 27, 2012, s. 71–98.

⁵⁴ J. DOBIÁŠ, *Dějiny V*, s. 218.

⁵⁵ Z. KOKOŠKOVÁ – H. SEDLÁČKOVÁ – M. ZAHRADNÍKOVÁ (edd.), *Soupis*, s. 478.

od roku 1671 se první „nekající“ v tehdy velmi rozlehlé farnosti objevili teprve k roku 1692 a jen jedenkrát, v roce 1682, byl úředně vykázán jeden „kacíř“.⁵⁶

První fázi rekatolizace panství arcibiskup Harrach pokládal za dokončenou už koncem dvacátých let, kdy, možná i v zájmu motivace svých poddaných, vydal Červené Řečici výše zmíněné privilegium, jež odůvodnil jako odměnu za přijetí katolictví. V závěru svých ustanovení, opět v souladu s *Obnoveným zřízením zemským*, mezi povinnosti obyvatel města zahrnul i vzájemnou kontrolu náboženského vyznání. Za souseda nesměl být přijat nikdo, kdo by nebyl katolík, členové městské obce mezi sebou nadále neměli trpět ani kohokoli z dosavadních obyvatel, pokud by se zpronevěřil katolické víře.⁵⁷

Konkrétnější ustanovení přináší prvních osm bodů instrukce arcibiskupa Harracha z roku 1633, v níž jsou obyvatelé panství zavazováni k následování katolického náboženství a odřeknutí se všech „*nevěr a bludů kacířských*“ pod hrozbou citelných hospodářských sankcí. Příkladem měli jít představitelé obcí, kteří museli o nedělích a svátcích spolu s celými rodinami navštěvovat služby Boží včetně kázání, procesí a nešpor. Na pobožnostech přitom bylo třeba vytrvat až do konce, nepřipadalo v úvahu, že by rychtáři a konšelé „*hned, nakoukna do kostela, zase běželi*“.⁵⁸ Obyčejní hospodáři měli za úkol dát příklad svým rodinám, a pokud se nemohli na mši dostavit osobně, museli do kostela poslat alespoň jednoho člena domácnosti. Pokušení obejít se bez církevních obřadů bránil také pokutovaný zákaz obchodních jednání, šenkování alkoholu i další práce a zábavy v době bohoslužeb a kázání. Proti rozpustilcům, kteří by se v čase kázání potulovali po rynku nebo mimo obec, měl zasáhnout rychtář, jenž měl nařizeno, aby je „*do kostela hnal a časem je i šatlavním aneb i jiným vězením potrestal*“.⁵⁹

Symbolická a závazná pro všechny osoby starší dvanácti let byla účast na zpovědi a svatém přijímání z rukou katolických duchovních. Každý soused, který by se této povinnosti vyhnul, nebo trpěl její zanedbávání u své manželky či dětí, měl být okamžitě odstaven od své živnosti a obchodů. Ještě tvrdší byla výhrůžka pohřbem mimo posvěcený hřbitov v případě, že by usvědčený nekatolík zemřel dřív, než by se vykonanou zpovědí a přijímáním vrátil zpět ke katolické církvi. Řádně a v souladu s tridentskou reformou měly probíhat také svatby, snoubenci měli být církevně prohlášeni, podstoupit svátost smíření i přijímání a sňatek uzavřít v přítomnosti duchovního. Pokuty hrozily za kletby, „*nevážná mluvení*“ a rouhání proti Bohu, svatým a svátostem, stejně jako za nedodržování postů a neuctivé chování k farářům, kam spadalo i zdržování platů směrem k záduším.

⁵⁶ Počty zpovídaných v červenořečické farnosti v letech 1671–1699 kolísaly mezi 1392 až 1693, pouze pětkrát se ve stejném období vyskytli nekající se (nejvíce v roce 1694, kdy na 1648 řádně vyzpovídaných věřících připadlo 18 případů nevykonané zpovědi). Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Zpovědní seznamy arcidiecése pražské z r. 1671–1725 II*, část 1. *Bechyňsko*, Praha 1928, s. 130–131, 142–147.

⁵⁷ SOkA Pelhřimov, AM Červená Řečice, inv. č. 2, listina č. 2.

⁵⁸ ТАМТÉЖ.

⁵⁹ ТАМТÉЖ.

Symbolem nových pořádků se staly kříže a boží muka, které bylo poručeno opravit nebo nově vztyčit u každé vsi, přísňným soudem se hrozilo všem, kdo by je ničili, neřkuli používali k čarodějnictví.

Pro nejvyššího představeného katolické církve v Čechách bylo otázkou osobní prestiže, aby měl náboženské vyznání svých vlastních poddaných pod kontrolou. Není však známo, jaké prostředky jako vrchnost nasazoval v letech následujících po převzetí panství.⁶⁰ Není ani dochována žádná evidence kontroly náboženské orientace obyvatel nad rámec zpo-
vědních seznamů standardně vyžadovaných v celých Čechách, například v soupisu podda-
ných z druhé poloviny 17. století není o náboženském vyznání jednotlivců jediná zmínka. Alespoň ve sledovaných vesnicích také nelze prokázat, že by vůči některému hospodáři byly uplatněny hospodářské sankce zdůvodněné náboženskou nekonformitou.⁶¹

Kontrola poddanského hospodářství

Zásahy vrchnosti do držby poddanských usedlostí byly nejzávažnější formou hospo-
dářského tlaku, kterou mohli poddaní pocítit. V průběhu staletí se pohybovaly na škále od nesmlouvavého dosazování vybraných hospodářů a určování výše dědických podílů, až po pouhý dohled spojený se zásahy v nejzávažnějších případech.⁶² Po roce 1590, kdy lze poprvé nahlédnout do poměrů na řečickém panství, se situace zdá být v porovnání s mladšími zápisy takřka idylická. Větší část selských usedlostí se v této době předávala vyplacená a nově nastupující hospodáři, pokud vrchnost v jejich případě nerozhodla o uplatnění odúmrti, se teoreticky museli finančně vyrovnávat jen s členy vlastní rodiny, případně s předchozím majitelem gruntu.⁶³ Dělo se tak prostřednictvím výročních sou-
dů, kdy poddaní složili patřičnou částku k rukám rychtářů a zástupců vrchnosti a ti pak
ručili za její uložení nebo předání těm věřitelům, kteří na ni měli nárok.⁶⁴ Tyto splátky,

⁶⁰ K rekatolizaci z hlediska dějin správy Eliška ČÁNOVÁ, *Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech (1620–1671)*, Sborník archivních prací 35, 1985, s. 486–560.

⁶¹ Souhrnně ke kontrole náboženského vyznání poddaných v souvislosti se specifickým chápáním věrouky, víry a tradic ve venkovském prostředí Jiří MIKULEC a kol., *Velké dějiny země Koruny české IX. 1683–1740*, Praha–Litomyšl 2011, s. 200–208.

⁶² Klíčový přehled z hlediska právních dějin podává V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemoovitost*, s. 177–254. Řadu analytických studií na toto téma přinášejí například Reiner PRASS – Jürgen SCHLUMBOHM – Gérard BÉAUR – Christophe DUHAMELLE (edd.), *Ländliche Gesellschaften in Deutschland und Frankreich, 18. –19. Jahrhundert*, Göttingen 2003; Markus CERMAN – Robert LUFT (edd.), *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich“*, München 2005.

⁶³ K problematice zakupování usedlostí a purkrechtního práva Josef TLAPÁK, *K otázce vzniku a rozšíření nezakoupených poddanských hospodářství v někdejším Táborském kraji*, Vědecké práce zemědělského muzea 14, 1974, s. 63–107; Josef TLAPÁK, *K některým otázkám poddanské nezakupní držby v Čechách v 16.–18. století*, Právněhistorické studie 19, 1975, s. 177–210.

⁶⁴ Arcibiskupská správa později výslovně zakazovala splácet gruntovní peníze jinak než během soudu a se zápisem. J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, s. 132.

označované jako vejrunky, bývaly až na výjimky odváděny pravidelně a ve stanovené výši, jen zřídka docházelo ke skupování podílů.⁶⁵

Výnosnost jednotlivých gruntů na přelomu 16. a 17. století zjevně stačila na vyrovnání rozpočtu, kdy nastupující hospodář měl reálnou vyhlídku, že pohledávky dokáže splatit, nestane-li se něco nečekaného. Tou nejzásadnější nepředvídatelnou okolností, která nastala, byla samozřejmě třicetiletá válka. Již v roce 1619 hospodáři na černořečickém panství nepoložili pravidelné vejrunky, od dvacátých let na ně nepřetržitě dopadaly škody způsobené průtahy vojsk obou zneprátených stran. V roce 1628 hlásil hejtman Milíčovský na arcibiskupství, že na panství se nachází 248 pustých, neosetých, či jinak poškozených gruntů, v porovnání s 230 osedlými, z nichž mohla být přiznána berně.⁶⁶ Velké nároky měla na poddané i jejich vlastní vrchnost, arcibiskup se v kraji pravidelně zastavoval a vyžadoval zaslání potravin do svých rezidencí v Praze i ve Vídni. Teprve v roce 1641 panovník vyhověl prosbám nejvyššího představitele katolické církve v Čechách a zprostil jeho panství kvartýrování vojáků i dalších povinností s výjimkou kontribuce. To však samozřejmě nezajímalo švédskou armádu, která se krajem prohnala v roce 1643 a znovu roku 1645, kdy došlo k bezohlednému drancování, během něhož vojáci páchali úmyslné škody na majetku a ničili a překopávali domy, aby našli skryté zásoby.⁶⁷

Prameny, které by ukázaly míru poškození jednotlivých gruntů, se bohužel nedochovaly, je ale zjevné, že šrámy způsobené válečnými událostmi se hojily ještě několik desetiletí. Na poddané samozřejmě dopadalo znehodnocení měny, zejména v období obou mincovních kalad, vzrůstající přímé berní zatížení i nové druhy spotřebních daní, stejně jako četné neúrody a epidemie. Záznamy gruntovní knihy od šedesátých let 17. století ukazují velkou míru zadlužení gruntů, a především faktickou neschopnost tyto dluhy splácet, ačkoli nominální cena nezpustlých usedlostí zůstávala ve srovnání s obdobím těsně před začátkem třicetileté války stejná. Nebyly nalezeny doklady o tom, že by nová vrchnost zpochybňovala dědické zásady dosud platného purkrechtního práva, zcela zaniklo i vymáhání odúmrti. Finanční transakce při změnách držitelů usedlostí probíhaly od druhé poloviny 17. století čistě jen mezi novým hospodářem a jeho předchůdcem, respektive jeho rodinou, přesto se zadlužení usedlostí prohlubovalo.⁶⁸

.....

⁶⁵ Stabilizovanou hospodářskou situací většiny poddanských usedlostí v předbělohorském období dokládá i B. CHOCHOLÁČ, *Selské peníze. K použité terminologii a k finančním transakcím poddaných také týž, Poddanský úvěr na Moravě v 16. a 17. století*, ČCH 99, 2001, s. 59–84.

⁶⁶ J. DOBIÁŠ, *Dějiny V*, s. 136.

⁶⁷ Ferdinand TADRA, *Řádění Švédů na Pelbřimovsku po bitvě u Jankova roku 1645*, Vlastivědný sborník českého jihovýchodu 3, 1922–1923, s. 130–134; J. DOBIÁŠ, *Dějiny V*, s. 258–269.

⁶⁸ V pobělohorské době se v Čechách zhoršila celková hospodářská situace i kvalita zákupů, purkrechtní právo tak zakoupeným poddaným v podstatě nepřinášelo přílišné výhody v porovnání s nezakoupenými. Na radě míst došlo k faktickému rozkladu zá kupu a k jeho obnově začalo docházet až během 18. století z iniciativy vrchností i poddaných. Srov. Eduard MAUR, *Príspevek k vývoji poddanského purkrechtu v pobělohorském období*, Vědecké práce zemědělského muzea 17, 1974 (1976),

Na rozdíl od dřívějšího období, kdy se předepsané a skutečně skládané splátky na selské grunty ve sledovaných vsích pohybovaly kolem pěti kop míšeňských, nyní nebyli hospodáři schopni platit více než jednu nebo dvě kopy ročně. Čím dál častějším řešením problému bylo skupování podílů držitelem usedlosti. Hospodář, kterému se podařilo našetřit částku odpovídající třetině některého dlužného podílu, mohl tuto sumu jednorázově zaplatit věřiteli, pro něhož výhoda rychlého obdržení peněz vyvážila snížení částky. Řada příbuzných se také spokojila s uhrazením své dědické pohledávky předáním kusu dobytka či náradí, nebo prostým „dochováním“ pod rodnou střechou.

Hospodářská situace panství se výrazně odrážela na přístupu vrchnosti. Leskovcové a Řičanští na konci 16. a počátku 17. století navzdory starému arcibiskupskému privilegii a především faktu, že sedláci měli své grunty většinou vyplacené, běžně sahali k právu odúmrti v případech poddaných, kteří vlastnili nějaký majetek, avšak zemřeli bez potomků. Jan z Řičan se v roce 1608 v odpovědi na stížnosti poddaných vyjádřil, že „peněz gruntovních, které by nebyly [...] odoumrtné, [...] nebral,“ připouštěl pouze přijímání odúmrtí, které pánu „spravedlivě“ připadly, a tvrdil, že „to volně učiniti mohl, nebo oni, vesničtí, žádného obdarování ani nadání, aby na ně odoumrtní přicházeti měly, nemají.“⁶⁹ Obvykle se propadnutí dědického podílu týkalo zemřelých sirotků, kterým byl stanoven podíl z rodné usedlosti, ale ještě nestihli založit vlastní rodinu, přičemž vrchnost nebrala ohled na to, zda usedlost je či není vyplacená.

Jedním z příkladů je dědické řízení po Martinu Kokšovi, nápravníkovi ze Svěpravic, zemřelém v roce 1595. Ještě za svého života předal polovinu své zcela vyplacené nápravy synu Václavovi, který měl z druhé poloviny v hodnotě 100 kop grošů míšeňských vyplatit své dvě sestry. Kateřina ale krátce poté zemřela a vrchnostenští úředníci její dědictví rychle vztáhli na pána. Zaujalo je zřejmě, že Václav Kokeš dokázal složit jako závdavek 30 kop v hotovosti, které byly rovnou odeslány do vrchnostenského důchodu stejně jako další dvě splátky v celkové výši 12 kop.⁷⁰ Podobně i ve Zmišovicích v roce 1600 předepsal Heřman z Řičan synovi zemřelého sedláka, který statek zcela vyplatil již před několika lety, kupní cenu 200 kop grošů míšeňských, z nichž mělo ovdovělé matce a provdané sestře nového držitele připadnout po 40 kopách, zbytek, tedy celých 120 kop, bylo třeba splatit do vrchnostenského důchodu. Usedlost zřejmě takovou cenu ani neměla, protože v roce 1580 se předávala za 50 a v roce 1609 za 150 kop.⁷¹ Zdá se ale, že takový přístup ze strany vrchnosti dopadal jen na hospodáře, u nichž se předpokládalo, že dokáží zvýšenou zátěž ekonomicky ustát. Také na doplaceném gruntě v Pobistrýcích, kde roku 1598 zemřel nejstarší syn předčasně zesnulého hospodáře Valenty, si vrchnost .....

s. 51–61; TÝŽ, *Das bäuerliche Erbrecht und die Erbschaftspraxis in Böhmen in 16.–18. Jahrhundert*, Historická demografie 20, 1996, s. 93–101.

⁶⁹ J. DOBIÁŠ, *Dějiny IV*, příloha V, s. 856–861.

⁷⁰ NA, APA I, inv. č. 1754, sign B43/11a, s. 368–369.

⁷¹ TAMTÉŽ, s. 378–379.

nárokovala odúmrt' z jeho dědického podílu 60 kop míšeňských. Strhla si proto celý závdavek 40 kop, který tou dobou dokázal v hotovosti složit nebožtíkův bratr a nový hospodář Jan, jenž navzdory této nemalé pohledávce zvládl svůj grunt během 14 let znovu zcela vyplatit.⁷²

V roce 1608 několik poddaných ze sledovaných vsí neváhalo své osobní křivdy popsat ve stížnostech. Vyplývá z nich, že Říčanští nejenže v některých případech uplatňovali odúmrt' otevřeně, ale také ji často bezprávně fakticky realizovali zadržováním vejrunkových splátek, které hospodáři složili ve prospěch svých příbuzných. Jan z Říčan to samozřejmě popřel a tvrdil, že „komu co spravedlivě náleží, ten každý bez zadržování brať“,⁷³ v následujících letech se ale na stránkách purkrechtní knihy začaly vedle údajů o splátkách pravidelně objevovat záznamy o tom, komu byly složeny peníze předány. Jednoznačně je to vidět na příkladu dvou gruntů ve Svěpravicích, jejichž držitelé si stěžovali, že sice pravidelně splácejí, avšak jejich příbuzní z peněz viděli jen zlomek. Štěpán Krbců dokládal, že ze závdavku a ročních splátek od roku 1601 jeho dva bratři zatím dostali dohromady jen šest kop; po urovnání situace v roce 1609 bylo každému přepuštěno celých pět kop a následně už dostávali podíl ze splátky každoročně.⁷⁴ Stejně na tom byl i Matěj Havlu, jehož matka a sestra dostaly v letech 1602–1607 jen jednu kopu každá, roku 1609 pak bylo mezi Matějovy příbuzné rozděleno hned šest kop.⁷⁵

Pocit značné nespravedlivosti měl Burian Vytiska z Těchorazu, jemuž vrchnost roku 1603 přikázala splatit 40 kop jako odúmrt' z majetku jeho matky. Ta přitom za svého života „dílu svého jesti platiti zbraňovala“ a chtěla ho odkázat synovi, který z něj v době sepsání stížnosti měl již 25 kop splaceno do rukou vrchnosti.⁷⁶ Hned trojitá křivda údajně dopadla na sousední grunt po nebožtíku Dudkovi. Nejdřív to byla nevýhodná směna pozemků, pak zadržení splátek z poloviny usedlosti ve výši 90 kop, jež si pro sebe stahovala vrchnost, ačkoli údajně měly patřit jedné z dcer zemřelého hospodáře. Její sestra, bývalá hospodyně, přišla ke škodě v okamžiku svého ovdovění, protože s manželem neměli děti a vrchnost tudíž grunt okamžitě prodala novému majiteli, přičemž teprve o tři roky později vdova dostala první kopu splátky.⁷⁷

Na druhou stranu Říčanští nikdy nezpochybnili nástupnictví přímých potomků hospodářů, zdá se také, že tolerovali krátká mezidobí hospodaření matek dospívajících synů. Především však nikdy nesáhli k tomu, že by hospodáře odvolali z čela usedlosti. Arcibiskupská instrukce z roku 1633 výslovně hrozila sesazením z gruntu těm, kteří

.....

⁷² TAMTÉŽ, s. 398–399.

⁷³ J. DOBIÁŠ, *Dějiny IV*, příloha V, s. 856–861.

⁷⁴ NA, APA I, inv. č. 1754, sign B43/11a, s. 360–361.

⁷⁵ TAMTÉŽ, s. 371–372.

⁷⁶ TAMTÉŽ, s. 406–407.

⁷⁷ TAMTÉŽ, s. 402–403, J. DOBIÁŠ, *Dějiny V*, s. 854–855.

by od usedlosti odprodávali dílčí pozemky nebo nesklizenou úrodu, zakázáno bylo také přijímání ručitelských závazků vůči cizopanským.⁷⁸ Případy nucené změny hlavy domácnosti se objevují až od sklonku osmdesátých let 17. století. Celkem došlo nejméně k sedmi přikázaným výměnám hospodáře, je ale možné, že někteří poddaní nečekali, až je vrchnost sesadí, přijali smírnější řešení a grunt dobrovolně postoupili například v rámci příbuzenstva. Poprvé k sesazení hospodáře došlo v roce 1685 ve Zmišovicích, když musel Jiří Skala předat Pavlu Jančíkovi v ceně pouhých 100 kop úplně zpustlý grunt, který měl ještě v roce 1676 takřka dvojnásobnou hodnotu. Nový držitel se na usedlosti ale udržel jen třináct let, dále již nebyl schopen hospodařit, což se projevilo i rostoucím dluhem na kontribuci. Před dalším postoupením grunt řádně „*prošacoval*“ rychtář, který připustil, že zde Jančík provedl řadu stavebních úprav, nechal mu tedy připsat 10 kop grošů k dobrému. K tomu měl původní hospodář ještě nárok na proplacení částky 17 kop, kterou vynaložil na vyplácení podílů.⁷⁹

K dalším sesazením hospodářů ve sledovaných lokalitách došlo až na počátku 18. století. Důvodem bylo ve všech případech zanedbání usedlosti a špatné hospodaření, které se projevovalo neschopností splácet dluhy i platit předepsané daně. Ačkoli sehnání z čela usedlosti bylo trestem, který na sebe poddaný mohl bezpochyby přivolat i jinak než svou hospodářskou nezpůsobilostí, nelze toto jednání vrchnosti jednostranně hodnotit jako „panskou zvlů“. V době všeobecného hospodářského rozvratu a zvyšujících se fiskálních nároků státu byla ekonomika panství závislá na prosperitě poddanských gruntů, jíž museli vrchnostenští úředníci bedlivě sledovat a případně zakročit.⁸⁰ Sesazeným hospodářům zmišovické rychty bývala příznána náhrada prostředků, které do statku vložili, jen někdy došlo k další penalizaci. Úplně ojedinělé bylo potrestání Jakuba Vytisky z Těcho-razu, který byl roku 1704 „*na vojnu vzatý pro nedbandlivost a spouštění gruntů*“, jež poté převzal jeho bratr Jiřík.⁸¹ Na místo svého sourozence nastoupil také Matěj Vomastek z Pobistryc, když v roce 1712 jeho bratr „*skrze svou ničemnost a nedbalost do velikých dluhův, tak že samé contribuze ... z ... x dlužen zůstal, stavení pak na nejvejš spustil, z té nápravy svržen jest*.“ Nový hospodář měl svého předchůdce na usedlosti ponechat, než by si našel „nějaký byt“. O devět let později se ale stěhoval i Matěj Vomastek, protože „*stavení i pole spustil, udělal dluhy na kontribuci 109 zlatých i do důchodu 27 zlatých*“, takže na jeho místo nastoupil dosavadní chalupník a řezník Jakub Trnka.⁸²

⁷⁸ J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, s. 130–132.

⁷⁹ NA, APA I, inv. č. 2609, fol. 39–41a.

⁸⁰ K daňové politice státu a sílícím fiskálním nárokům Jiří DAVID, *Nechtěně budování státu. Politika, válka a finance na Moravě ve druhé polovině 17. století*, Brno 2018.

⁸¹ NA, APA I, inv. č. 2609, fol. 77–79b.

⁸² TAMTÉŽ, fol. 60a–64b.

Sankci za špatné hospodaření bylo ve dvou případech snížení finančního podílu, který sesazenému hospodáři na gruntě zůstal. Například usedlost Jana Hůly v Pobistrycích se ještě počátkem 18. století zdála být v dobré ekonomické kondici, jako jedna z mála byla nadále předávána vyplacená. Roku 1715 došla vrchnost k závěru, že Hůla živnost nemůže dál spravovat, protože „*skrze velkou nedbalost jeho celý stavení na padnutí pustil, jakož i pět chlívků svévolně spálil, pole zaneřádl, dluhy jak kontribuční, tak důchodenský zřust nechal.*“ Výše škod byla odhadnuta na 30 kop míšeňských, o které byla snížena celková cena usedlosti v neprospěch původního hospodáře.⁸³ Podobně i v Popelištně roku 1726 Vavřinec Vácha „*živnost, kterou jak polma, tak stavením, též lesův posekáním nanejvětš spustil, z ní od milostivé vrchnosti sundán.*“ Jako trest za zanedbání gruntu mu bylo z kupní ceny strženo 50 kop.⁸⁴ V obou případech bylo snížení podílů sesazených hospodářů přičteno k dobrému jejich nástupcům, které čekaly na gruntech nemalé výlohy.

Nová etapa evidence a správy záležitostí poddanských usedlostí byla zahájena otevřením nové purkrechtní knihy v roce 1728. Pro každou usedlost byl založen nový zápis, který sumarizoval aktuální situaci na základě starších záznamů. Změnila se struktura zápisů, které nyní věnovaly podstatně více pozornosti popisu a vybavení gruntu, což mohlo souviset i s přípravami nového katastru. Naopak se zjednodušily záznamy dlužních pohledávek; seznamy věřitelů a splátkové kalendáře se z účetního hlediska zpřehlednily, pro badatele se však tím pádem začínají stírat například detaily vzájemných vztahů jednotlivých obyvatel usedlostí.

V každém případě se zdá, že vrchnost začala ve druhé čtvrtině 18. století více dbát na správnou evidenci poddanského majetku a jeho spravedlivé přerozdělování v rodinách. Pravidelně se také objevují podrobná ustanovení ohledně výměnku včetně nemateriálních povinností nových držitelů usedlostí, kteří mají mít rodiče v úctě a po smrti jim zajistit nejen křesťanský pohřeb, ale také modlitby, včetně placených mší. Především ale skončila praxe sesazování méně schopných hospodářů a jejich nahrazování cizími osobami. Vrchnost se zjevně omezila na odsouhlasení, respektive doporučení včasného předání gruntu příslušníku mladší generace.

Vedle stanovování cen usedlostí, zabírání podílů či celých gruntů se řečické vrchnosti do transakcí s poddanskými nemovitostmi zapojovaly i skupováním gruntovních peněz. Princip spočíval v převzetí dluhu, který byl na dlužníkovi nadále vymáhán v plné výši, výměnou za vyplacení určité částky věřiteli, jenž se rozhodl dát přednost okamžitému obdržení části hotovosti (ve sledovaných případech to bývala třetina původního dluhu) před čekáním na splacení celé sumy. Častou alternativou bylo, že pohledávku skoupil sám dlužník, a v mnoha případech to byla jediná cesta, jak ulevit předlužené usedlosti.

Obě šlechtické vrchnosti přelomu 16. a 17. století do poddanských transakcí občas vstupovaly skoupením gruntovních peněz z pozice třetí strany. Například na nápravě

⁸³ ТАМТÉЖ, fol. 65a–67b.

⁸⁴ ТАМТÉЖ, fol. 97a–99b.

v Pobistrýcích v roce 1591 Kryštofovi z Leskovce náleželo 135 kop míšeňských, které skoupil od původního majitele Vavřince Vomastka. Po něm pohledávku zdědila Anna Šlejnicová z Leskovce, která ji zjevně přeprodala řečickému úředníku Kryštofu Katharinovi, od nějž dluh v roce 1596 za hotových 50 kop koupil stávající držitel usedlosti Vavřinec Doležal.⁸⁵ Jan z Řičan zase kolem roku 1616 skoupil na rychtě v Těchorazu dědický podíl jednoho z bratrů nastupujícího hospodáře v hodnotě 40 kop.⁸⁶ Skupování gruntovních peněz v této podobě znamenalo finanční investici, od níž si koncový věřitel sliboval nárůst vložené sumy, byť v dlouhém časovém období. Bylo tedy příležitostí pro ty, kteří měli hotovost a nevadilo jim čekat. Často o tyto investice projevovala zájem například záduší.

Arcibiskupská správa se skupování gruntovních peněz účastnila také, ale pouze z pozice původního věřitele. V případě zadlužených usedlostí, jejichž držitelé se však snažili ekonomickou bilanci gruntu vyrovnat, vrchnost koncem 17. a počátkem 18. století povolovala hospodářům skoupení svých pohledávek za třetinu původní hodnoty, jinými slovy byla ochotna většinu dlužné částky odpustit. Roku 1687 například dovolila Jiříku Beranovi ve Svěpravicích doplatit starší dluh 18 kop grošů míšeňských pouhými šesti kopami, čímž byl grunt definitivně očištěn.⁸⁷ Téhož roku v Těchorazu Řehoř Pejškovský skoupil od vrchnosti její podíl 39 kop za 13,5 kopy⁸⁸ a Štěpán Vacků v Popelištné položil pět kop namísto patnácti, aby o dva roky později zaplatil 17 kop 20 grošů oproti původním 53 kopám míšeňských a mohl se radovat z doplacené usedlosti.⁸⁹ Skoupení vrchnostenského dluhu hospodářem bylo v sledovaných vesnicích doloženo i v letech 1688, 1690, 1691, 1701, vždy ale šlo o prosperující usedlosti. Je možné, že arcibiskupské kanceláři nešlo jen o finanční stránku transakce, ale i o určitou odměnu a motivaci schopných hospodářů. Dluh totiž rozhodně nebyval odpouštěn v případě předlužených gruntů s problematickým splácením, byť stávající hospodář za situaci vzniklou před řadou let třeba ani nemohl.

Dohled nad morálkou poddaných

Již Leskovcové a Řičanští dávno před Bílou horou důsledně kontrolovali své poddané a neváhali trestat zejména chování, které ohrožovalo jejich vlastní hospodářské zájmy. V pomyslné hierarchii neložného chování vůči vrchnosti stálo nejvýše zběhnutí z panství, označované jako „*zrada*“; nejvyšším trestem, který za ně hrozil, bylo propadnutí majetku. Důvodem k finančním sankcím byly kromě svévolného opuštění panství

.....
⁸⁵ NA, APA I, inv. č. 1754, sign B43/11a, s. 396–397.

⁸⁶ TAMTÉŽ, fol. 400.

⁸⁷ TAMTÉŽ, inv. č. 2609, fol. 9–11b.

⁸⁸ TAMTÉŽ, fol. 74a–76a.

⁸⁹ TAMTÉŽ, fol. 86a–88b.

také krádeže, poškozování majetku a práv vrchnosti a také morální poklesky, které byly ostře sledovány především u svobodných žen.

Instrukce arcibiskupa Harracha z roku 1633 důrazně přikázala, že při uzavírání manželství je třeba sňatek řádně ohlásit hejtmanu panství a vyčkat jeho svolení. „Každý neposlušný“, který by vstoupil do manželství bez povolení, měl ztratit svá dědická práva a nemohl ani počítat s tím, že by ho vrchnost propustila z poddanství. Ztráta dědických nároků a další tresty hrozily také mužům a ženám, kteří by se „neřádně chovali a tudy o poctivosti své přišli“.⁹⁰ Poddaní, kteří by se dopustili smilstva nebo cizoložství, měli být předvedeni před hejtmana, instrukce ovšem vyhrožovala i rychtářům a konšelům, kteří museli počítat s citelnou pokutou 25 kop grošů, pokud by „takovou nešlechtnost a neřád“ utajili.⁹¹

Také o století mladší instrukce z purkrechtní knihy z roku 1728 hrozí propadnutím dědických podílů, ve své dikci je ale relativně smířlivá: „Kdyby které dítě ... z gruntu zběhlo a se nevrátilo, po takovém každém milostivá vrchnost dědití sobě práva zanechává.“ A dále: „Kdyby se také které dítě nepoctivě chovalo, buď zlý život vedlo, neb se něčeho proti Bohu neb vrchnosti dočinilo, proti tomu každému vrchnost milostivá pokutu a trestání jak najíti, i také pokudž by se nepolepšil, jeho nápad a spravedlnost dědictví k sobě přijít a jemu vzítí sobě zanechává.“⁹² Zabavení dědického podílu podle téže instrukce původně hrozilo i vojákům, kteří by se nechali naverbovat jinak než ve službách své pravé vrchnosti, posléze však bylo toto ustanovení zneplatněno.⁹³

Alespoň ve dvacátých letech 18. století tedy vrchnostenský přípis dával poddaným šanci k nápravě. Důležitější než vlastní norma byla vůle vymáhat její plnění a skutečně trestat provinilce. V prvním soupisu poddaných z roku 1615 se u jednotlivých jmen objevují zkratky, které do seznamu postupně přidávali vrchnostenští úředníci.⁹⁴ Obvyklá byla značka „P“ značící „propuštěn“, tedy skutečnost, že poddaný legálně opustil panství. V pořádku bylo také „W“ u žen, které se vdaly a opustily otcovskou usedlost. Problémem bylo, pokud se dívka dostalo označení „K“, jež v doslovném překladu pravděpodobně znamenalo „kurva“. Mužům i ženám hrozilo „Z“, které lze rovnocenně interpretovat jako „zběhl“ nebo „zradil“. Možné byly i kombinace zkratek, například „WP“ nebo „KZ“. Občas se objevila slovní poznámka, třeba dvacetiletý kovář Jan, syn Buriana Vytisků z Těchorazu, byl v roce 1615 v očích vrchnosti „lotr“.⁹⁵

⁹⁰ J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, s. 127–128, 135.

⁹¹ TAMTÉŽ.

⁹² NA, APA I, Vs Červená Řečice, inv. č. 60, sign. Pelh. 262, purkrechtní kniha rychty Zmišovice a Rybník, 1728–1780.

⁹³ TAMTÉŽ.

⁹⁴ Význam zkratek lze rozkrýt jednak z kontextu použití ve vlastním textu seznamu (rodinné okolnosti, další poznámky), jednak na základě porovnání s dochovanou purkrechtní knihou.

⁹⁵ NA, APA I., inv. č. 1751, sign. B43/8, fol. 122b.

V soupisu obyvatelstva z roku 1661 už tyto hanlivé poznámky zcela chybějí, objevují se ale v nejstarší purkrechtní knize. Ve sledovaných lokalitách byly jako „zmrhané“ označeny mezi lety 1590–1669 tři dívky ve Svěpravicích.⁹⁶ Jejich další osudy nejsou známé, o výplatách dědických podílů v jejich případě nebyla v purkrechtní knize zmínka. Postupně ale zřejmě převážil závěr, že příliš přísné tresty mohou být ke škodě. Už v druhé polovině 17. století i z gruntovních písemností mizí evidence zmrhaných dívek; dost možná proto, že upření dědických nároků ještě prohlubovalo jejich těžkou životní situaci, což zpětně přinášelo problémy samotné vrchnosti.⁹⁷

Vrchnost začala být smířlivější také ve věci zběhnutí, minimálně ve vztahu k příbuzným provinilce. Kromě vlastního obstavení dědických pohledávek uprchlíka mohla totiž panská kancelář trvat na tom, že si jeho podíl strhne z vejrunkových splátek přednostně. Tím bylo možné docílit odstrašujícího příkladu i kolektivního trestu dopadajícího na rodinné příslušníky zběhlého poddaného, kteří museli čekat delší dobu, než na ně s vyplácením přijde řada. Zatímco Řičanští zabrané dědické podíly bez výjimky a v plné výši obraceli ve svůj prospěch a trvali na jejich brzkém uhrazení, za arcibiskupů se peníze nejednou vrátily rodině uprchlíka.

Například ve Svěpravicích byl roku 1600 sedlák Matěj Havlů nucen při svém nástupu do čela usedlosti zaplatit 14 kop míšeňských za svou sestru Annu, „*kteřá zradila*“, vrchnost si tehdy ponechala celý jeho závdavek i první vejrunkovou splátku. Zajímavé je, že Matěj v roce 1608 patřil mezi sousedy, kteří si stěžovali na bezpráví páchaná Janem z Řičan, o zabaveném podílu své sestry se ale nezmínil.⁹⁸ Z Pobistrýc někdy v devadesátých letech 16. století uteklo pět z jedenácti sirotků Tomáše Mašků, jejich podíly spolu s odúmrťí po matce si vrchnost postupně odepisovala srážením dvou kop z pěti skládaných při každé vejrunkové splátce, i když větší díl ze složených peněz byl popouštěn dalším dědicům.⁹⁹

V druhé polovině 17. a na počátku 18. století se dědické podíly zběhlých poddaných nadále zabavovaly ve prospěch vrchnosti, jejich vymáhání však nebyvalo příliš tvrdé, patrně s ohledem k nedobrym hospodářským výsledkům většiny usedlostí. Dluhy na podílech zběhlých příbuzných však trvaly, mohly se kumulovat a nepřijemně srážet hodnotu majetku. Třeba svěpravický sedlák Jiří Krbec měl v roce 1669 z gruntu v hodnotě 200 kop míšeňských dát vrchnosti 69 kop za podíl zběhlého předka a dluh se splácel ještě v roce 1727.¹⁰⁰ Podobně Šimon Burian ve Zmišovicích měl od roku 1680 splácet po-

⁹⁶ TAMTÉŽ, fol. 108–112a, 244a–248a.

⁹⁷ K evidenci a kontrole poddanských dětí, zejména dívek Věra SLOVÁKOVÁ, *Životní poměry dívek a mladých žen ve vsi Křenovice v 18. století*, Historická demografie 42, 2018, s. 211–237.

⁹⁸ NA, APA I, inv. č. 1754, sign B43/11a, s. 371–372.

⁹⁹ TAMTÉŽ, s. 394–395.

¹⁰⁰ NA, APA I, inv. č. 2609, fol. 4a–5b.

hledávku 81 kop, což byla zhruba čtvrtina hodnoty jeho usedlosti. Ačkoli za následující půlstoletí bylo z dluhu bez jakýchkoliv sankcí umožněno pouhých sedm kop, takto vysoké zadlužení u vrchnosti muselo hospodáře znepokojovat.¹⁰¹

Opuštění panství bez řádného povolení se častěji dopouštěli jednotlivci, někdy odešli sourozenci, jindy zmizela celá rodina. Zběhnutí z gruntu nebylo v žádném případě pobělohorským fenoménem, docházelo k němu před i po nástupu rekatolizace a válečných útrap. Rozsah útěků z panství byl ovšem rozdílný, stejně jako jejich dopad na ty, kteří zůstali doma. Za panování světských vrchností v období 1590–1623 bylo z 36 selských statků ve sledovaných vsích pouze pět zatíženo splácením podílů po zběhlých příbuzných, které se navíc obvykle dařilo pravidelně umořovat. Naproti tomu na přelomu 17. a 18. století, přibližně mezi lety 1669 a 1727, se dluhy tohoto typu nahromadily na sedmnácti selských usedlostech z 37 a zatěžovaly je několik příštích desetiletí.¹⁰² Zdá se rovněž, že v některých vesnicích k nelegálním odchodům poddaných docházelo častěji, což mohlo být dáno méně důslednou kontrolou ze strany vesnické samosprávy nebo spoluprací potenciálních uprchlíků, kteří si vzájemně dodali odvahy, utekli společně, nebo si pomohli na útěku či během integrace v novém prostředí. Pokušení nezákonně odejít z panství dokázali celkem vzdorovat poddaní ve Svěpravicích a Těchorazu, z maličkých Pobistrýc ale v devadesátých letech 16. století uteklo sedm lidí ze dvou rodin, v Popelištné a Zmišovicích pamatovali nějakého uprchlíka takřka v každé chalupě.

Vzhledem k mezerám v dochovaných pramenech není možné určit, kolik lidí uteklo kvůli náboženské víře nebo nespokojenosti s novými pořádky po převzetí panství arcibiskupským stolcem.¹⁰³ Zdá se ale, že zběhnutí bývala motivována spíš bezútešnou hospodářskou situací nebo osobními důvody. Například z Popelištné už kolem roku 1590 odešel jeden hospodář s celou rodinou,¹⁰⁴ v roce 1661 z těžé vsi zběhl zeť držitele usedlosti a rovněž s sebou vzal i ženu a děti.¹⁰⁵ V roce 1693 musela vrchnost v Popelištné řešit obzvlášť nepříjemnou situaci, když sedlák Jan Míka „*předně z panské vápenné pece vápno pokradl a dále ze své lehkomyšlnosti z gruntu od ženy a dětí odešel.*“¹⁰⁶ Opuštěná manželka nemohla s malými dětmi hospodařit, grunt byl tedy postoupen Martinovi Matějového, byl na něm ale stále veden podíl Jana Míky, jehož rodina si také směla sklidit

¹⁰¹ ТАМТЭЖ, fol. 46a–50b.

¹⁰² V období let 1669–1727 přibyl jeden selský grunt; o menších usedlostech, konkrétně jedenácti chalupách a pěti domcích, které byly v této době založeny, není známo o mnoho víc než jména prvních majitelů.

¹⁰³ Výjimkou, u níž lze uvažovat o náboženské motivaci opuštění panství, je příbuzenstvo nápravníka Jana Vomastka z Pobistrýc, u nějž je v roce 1669 poznamenáno, že rodina utekla před čtyřiceti lety, pravděpodobně tedy před rokem 1630. NA, APA I, inv. č. 2609, fol. 60–64ab.

¹⁰⁴ NA, APA I, inv. č. 1751, sign. B43/8, fol. 125a.

¹⁰⁵ ТАМТЭЖ, fol. 261a.

¹⁰⁶ ТАМТЭЖ, inv. č. 2609, fol. 102a–105b.

nadcházející úrodu obilí. Důvodem útěku hlavy domácnosti byla asi špatná hospodářská situace usedlosti, která velmi sešla zejména kvůli nedávnému požáru (což mohl být ostatně důvod oné krádeže vápna). O pět let později se ukázalo, že Jan Míka na své blízké nezapomněl, protože za ním odešla manželka a čtyři z šesti dětí. Na panství zůstali jen dva Míkovi potomci, kterým vrchnost „z *milosti*“ neupřela otcovský podíl z původní usedlosti ve výši 16 kop pro každého.¹⁰⁷

Se založením nové purkrechtní knihy v roce 1727 vrchnost rozhodně nesmazala staré dluhy do vlastní pokladny, přestala však explicitně vyjadřovat důvody, kvůli kterým vznikly. Napříště se úředně přestalo jednat o propadnuté podíly jmenovitě uvedených zběhlých rodinných příslušníků, šlo jen o dluh „do důchodu“. Co je ovšem ještě důležitější, nové pohledávky tohoto typu již nevznikaly. Pokud si někdo z poddaných zasloužil trest, nedělo se tak na úkor celé rodiny zapsáním dluhu vrchnosti na rodinném jmění. Nadobro také mizí evidence zběhlých poddaných v gruntovních knihách, což samozřejmě může být dáno přesněji definovaným úředním zaměřením těchto písemností, ale také faktem, že vrchnost vyhodnotila zabavování podílů jako neefektivní. Dědické pohledávky na některých usedlostech byly tou dobou prakticky nedobytné, jejich obstavení nemuselo provinilce nijak zvláště tížit, protože s brzkým vyplacením svého podílu stejně nepočítal. Možnost zachování dědictví mohla být naopak vnímána jako způsob, jak přesvědčit poddaného k návratu na panství. Převedení majetku na dědice uprchlíka zase vrchnosti mohlo ulehčit od starostí se sirotky vyrůstajícími v chudobě, kteří měli zároveň motivaci zůstat doma. Doložit to může zápis o předání usedlosti v Popelištné, kde za desetiletí hospodářského úpadku přibyla velmi dlouhá řada dědiců. Několik z nich zběhlo, mezi jinými i jakýsi Jiřík, který měl na panství dvě děti, jimž vrchnost přenechala celý jeho podíl ve výši pěti kop. Další dva jeho příbuzní, zjevně bezdětní, ale o svých šest kop míšeňských přišli.¹⁰⁸

Spory poddaných a vrchností

Vedle zásahů do majetkové držby a rodinného života byl pro venkovské poddané neuralgickým bodem především rozsah robotních a jiných povinností. Jejich výše byla za Leskovců a Říčanských patrně určena zvykem, alespoň ve sporu let 1607 a 1608 se obě strany odvolávaly na tradici. Jan z Říčan přitom tvrdil, že „*nic nového, což by prvně nevykonávali, sem nevymejšleť*“, poddaní měli naopak pocit, že ve srovnání s předchozí vrchností se požadavky stupňují a vyhovět jim je čím dál náročnější.¹⁰⁹ Arcibiskupská kancelář více dbala na to, aby povinnosti měly oporu v písemném nařízení. Pro město Červenou Řečici se jím stalo privilegium z roku 1629, které sousedům stanovovalo v průběhu roku několik dnů roboty během náročných zemědělských prací a povinnost pomáhat při honitbách.

¹⁰⁷ TAMTÉŽ.

¹⁰⁸ TAMTÉŽ, fol. 106a–109b.

¹⁰⁹ J. DOBIÁŠ, *Dějiny IV*, s. 858.

Venkovanům povinnosti všeobecně předsala panská instrukce z roku 1633. Adresné rozepsání vrchnostenských dávek a robot na jednotlivé grunty ukazuje až urbář z roku 1740. Vyplývá z něho, že pracovní zátěž poddaných byla značná a ve své době v podstatě už nezákonná, neboť takřka všichni sedláci museli robotovat s potahem čtyři dny v týdnu,¹¹⁰ během lovů se z každé usedlosti počítalo s jedním honcem.¹¹¹

V červenofečických poddanských stížnostech z počátku 17. století se opakují především nářky na krivdy hospodářského charakteru – nucené nákupy panského zboží, povinné šenkování piva, přechovávání panských ovcí přes zimu. Adresně pak jednotliví hospodáři vyjmenovávali nevýhodné nucené směny pozemků, nespravedlivé zadržování podílů a vyžadování odumrtí, o nichž byla řeč výše. Ze stížností je také patrné, že poddaní nevnímali chování vrchnosti jen prizmatem ekonomických důsledků, ale i v emoční rovině, která bývá historiky často podceňována. Například ve stížnosti na zabírání dědictví po rodičích z Popelištné je podtrženo obhroublé chování zplnomocněnců vrchnosti, kteří měli pozůstalým před očima dokonce brát věci z truhel.¹¹² Pocit nespravedlnosti a panské zvůle je patrný také ve stížnostech na pánovu smečku „*voharíků*“. Chov loveckých psů, které si v domácnostech svých poddaných umísťovali snad už Leskocové, byl nepřijemně pocítovanou povinností. Řičanští v tomto systému „pouze“ pokračovali. Stěžovatelům zřejmě vadil především důraz, který se na péči o psy kladl. Každou neděli měli být přivezeni na zámek a pokud bylo shledáno, že zvíře není dostatečně v kondici, hrozily tresty, takže poddaní prý byli nuceni psům dávat lepší stravu než vlastním dětem.¹¹³

Zneužívání vrchnostenských práv poddaní viděli rovněž v nepřiměřené nucené službě sirotků, kteří byli podle vůle pána posíláni až na Moravu nebo na cizí panství, ačkoli, podle tvrzení Jana z Řičan, jim bylo vždy řádně zapláceno.¹¹⁴ Arcibiskupská instrukce z roku 1633 výslovně zakazovala dát bez vědomí vrchnosti děti do služby nebo do učení, neřkuli jim dojednat sňatek. Sirotci měli povinnost „*stavět se*“ v určených dnech před vrchnost, která rozhodla o jejich službě a případně je zaměstnala sama. Poddaní rovněž nesměli přijímat pod svou střechu cizopanskou čeleď a bez předchozího prošetření

¹¹⁰ NA, APA I, V s Červená Řečice, inv. č. 1. Počinaje robotním patentem Leopolda I. bylo zakázáno navyšování pravidelných týdenních robot a poddaní neměli na panském pracovat déle než tři dny v týdnu. Císařské patenty z let 1680, 1717 i 1738 ovšem připouštěly zachování vyšších robotních povinností tam, kde byly podloženy starším urbářem, smlouvami či jen obyčejem. Kamil KROFTA, *Dějiny selského stavu*, Praha 1949², s. 230–246.

¹¹¹ J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, s. 131.

¹¹² J. DOBIÁŠ, *Dějiny IV*, s. 852.

¹¹³ Na chov psů pro pána z Řičan si stěžovali poddaní z Červené Řečice, vsi Pejškova a rychty Moraveč. J. DOBIÁŠ, *Dějiny IV*, s. 844–846. Arcibiskup Harrach povinnost chovat psy pro potřeby arcibiskupské honitby výměnou za jisté výhody přenesl na sousedy z města Červené Řečice, přičemž život a zdraví panského psa se cenily na pět kop. Vlastní lovecké psy poddaní samozřejmě mít nesměli. J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, s. 131.

¹¹⁴ J. DOBIÁŠ, *Dějiny IV*, s. 859.

a povolení hejtmána nesměl být do obce přijat žádný cizí podruh, aby si poddaní nevzali „do svých domů [...] zlodějův a kubín“.¹¹⁵

„Stavění sirotků“ a jejich využívání k práci pro pána bylo praxí běžnou na většině dominií a poddaným zřejmě nezbývalo než ji respektovat, mimo jiné proto, že bývala formálně zdůvodňována péčí a dohledem nad dětmi bez rodičů.¹¹⁶ Ohrazovat se ovšem mohli vůči zjevným překročením vrchnostenských práv, jakým bylo zneužívání služebných děvчат. Stížnost poddaných z Červené Řečice z roku 1608 naznačovala, že dívky bývaly pod záminkou nicotných provinění zavírány v zámku do vězení a „s nimi bylo pak zacházeno od pána.“¹¹⁷ Nepřípustné bylo v očích poddaných i neopodstatněné trestání na těle a majetku, jehož se měl pán z Řičan občas dopouštět, jakkoli on sám v něm viděl pouze pochopitelný a spravedlivý trest. Zřejmě celý řetězec konfliktů proběhl mezi ním a rodinou těchorazského rychtáře Jana Farky. Jádrem sváru bylo šenkování piva, nevýhodná směna louky, zabavený kůň a také potrestání rychtářova syna za údajné zmrhání děvečky. Mladý Farka, toho času již patrně ženatý, byl odsouzen, aby z otcova lesa udělal kopaninu pod zárukou 50 kop míšeňských, která propadla poté, co se Farkové odmítli trestu podvolit. Přišli pak o les i o záruku, přestože, jak si stěžovali, bylo klíčové svědectví těhotné dívky od začátku nepravdivé a pán si je vynutil pohružkou mučení.¹¹⁸

Poddaní ani ve smrti místy dosti emotivních stížností proti Janovi z Řičan nezpochybňovali nadřazené postavení pána, jehož se chtěli zbavit složením slibu člověčenství do rukou příbuzných předchozí leskovecké vrchnosti. Konflikt byl nakonec řešen pouze po „panské linii“ Leskovců a Řičanských, ačkoli poddanské stížnosti byly v některých pasážích dosti nevybíravé a dotýkaly se i soukromého života pána. Trnem v oku žalujících poddaných bylo zejména povýšené chování milenky Jana z Řičan, podle všeho dcery jednoho z červenořečických sousedů, která podle jejich soudu „sama vládla“ a snad pána dokonce očarovala, takže na ni ve všem dal.¹¹⁹ Žádný ze sousedů ze sledovaných vesnic, kteří se v letech 1607 a 1608 jmenovitě podíleli na psaní stížností, nebyl otevřeně potrestán například sesazením z gruntu nebo finančními sankcemi, jež by byly závazně vtěleny do purkrechtních knih; jedinou stopou po neklidu na panství bylo všeobecné vynechání

¹¹⁵ J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, s. 135–137.

¹¹⁶ Z novějších studií k čelední službě například Markéta PRAŽÁKOVÁ SELIGOVÁ, *Život poddaných v 18. století: osud nebo volba? K demografickým, hospodářským, sociálním a rodinným aspektům života venkovských poddaných na panství Horní Police*, Praha 2015, s. 287–317. Zevrubně včetně shrnutí dosavadní literatury a souvisejících právních norem Ladislav NEKVAPIL, *Čelední služba v Čechách v raném novověku. Právní sociální a ekonomické aspekty*, Pardubice 2020.

¹¹⁷ J. DOBIÁŠ, *Dějiny IV*, zejména s. 850.

¹¹⁸ TAMTÉŽ IV, s. 854–855.

¹¹⁹ TAMTÉŽ, s. 642–698. K příběhu Anny Řečické TAMTÉŽ, s. 665, 714–716, 733, 851.

vejrunků roku 1608 a následně zapsání dvojitých splátek v roce 1609.¹²⁰ O případných vzpourách poddaných po roce 1623 zatím není nic známo.¹²¹

Závěr

Rozdělení světa na pány a poddané bylo v raném novověku všeobecně přijímáno, obě strany bez ohledu na místo a čas neustále zdůrazňovaly nadřazenou a nezpochybnitelnou pozici milostivé vrchnosti. Přesto jejich vztah procházel změnami, které byly do jisté míry dány osobnostmi jednotlivých pánů, především je však formovaly nadosobní a nad-regionální fenomény a ideje provázané s celkovou sociální, ekonomickou i politickou situací. Ani poddaní ale nebyli jen objektem dějin a vůle vrchnosti, ve svém nesporně podřízeném postavení dokázali zastávat různé postoje a nalézat různorodá individuální řešení svých životních osudů.

Předcházející odstavce se pokusily rozkrýt postoje poddaných a jejich pánů ve vsích zmišovské rychty černořečického panství přibližně mezi lety 1590–1727 na základě různorodých pramenů, jež jsou v různých variantách dostupné pro řadu oblastí Čech a Moravy. Dochovaní a vzájemná propojitelnost jednotlivých zdrojů sice nejsou ideální, dokládají však určitý vývoj interakcí mezi vrchnostmi a poddanými. Do jisté míry atraktivnější výsledky by na příkladu jiného regionu mohlo přinést třeba využití tématu konfliktu a trestně právní problematiky, ať už by se zkoumané dokumenty týkaly přestupků jednotlivce nebo například poddanského vzbouření. Klíčovým východiskem při volbě tématu však byla myšlenka, že vykročení historického aktéra za hranice legality a obvyklého rámce sociální komunikace s sebou vždy nese i výrazné zkresení obrazu běžného života v dochovaných pramenech. Dokladem mohou být i výše reprodukováné stížnosti černořečických poddaných a odpověď jejich pána, jež ukazují velice odlišné interpretace těchto situací.

Využití sériových písemností evidenčního a hospodářského charakteru ukazuje střídavější obraz života poddaných v delších časových horizontech a umožňuje soustředit pozornost na „obyčejné“ venkovské domácnosti, jejichž každodenní životní dramata se z větší části odehrávala bez vyhrocených excesů, a tedy i záznamů ve vrchnostenské evidenci. Na jejich základě lze také doložit, že světská pání i církevní vrchnost ve svém přístupu k poddaným obezřetně reflektovali jak celkovou ekonomickou situaci na panství, tak i vyhlídky jednotlivých gruntů.

Třicetiletá válka srazila hospodářskou situaci v regionu tak hluboko, jak by si to o půl století dříve asi nikdo nedokázal představit. Zatímco Říčanští kolem roku 1600 mohli zádat odúmrtí bez rizika, že poddanský grunt takovou zátěž neunes, arcibiskupská kancelář

¹²⁰ NA, APA I, inv. č. 1754.

¹²¹ Nepříliš závažné pnutí mezi venkovskými poddanými na sousedním pelhřimovském panství v letech 1713 a 1742 připouští Fuchsův urbář z roku 1760. Václav PETRŮ, *Robota a selské vzpoury na Pelhřimovsku*, Český lid 11, 1902, s. 391–396, 401–404.

o století později na odúmrt' zcela rezignovala, a naopak slevovala ze svých pohledávek, které byly mnohdy objektivně nedobytné. Vrchnost si i v 18. století ponechávala právo zbavit hospodáře gruntu a skutečně tak – na rozdíl od svých předchůdců z předbělohorského období – občas činila, ovšem jen v případě málo schopných držitelů usedlostí. Zdatnější hospodáře mohl naopak motivovat faktický zánik odúmrtního práva a takřka jistá vyhlídka na předání majetku vlastním potomkům či jiným příbuzným.

Další podmínkou pro poklidné setrvání poddaného na panství bylo od roku 1623 přijetí katolické víry, nelze však objasnit, jakými prostředky byli poddaní ke konverzi přivedeni a kolik z nich bylo ochotno pro víru opustit domov i majetek. Už vůbec nelze posoudit, jak upřímné či formální bylo vyznávání nově zavedeného katholicismu a jeho kontroly ze strany duchovních i světských podřízených arcibiskupa. Jisté ale je, že přímo na černořečickém panství hned po vydání tolerančního patentu vyrostlo několik nekatolických enkláv, o určité resistenci venkovanů vůči rekatolizačním snahám tedy nelze pochybovat.¹²²

Po staletí přetrvával značný tlak na pracovní a daňovou efektivitu poddanských hospodářství. Měnil se také legislativní rámec a přirozenoprávní vnímání vrchnostenských pravomocí, které postupem doby musely stále více ustupovat tlaku státu, který vyvrcholil v osmdesátých letech 18. století.¹²³ Po celé období raného novověku byly vrchnosti v jednání s poddanými tou silnější stranou, zároveň ale byly na obyvatelích svých vesnic závislé a ani z právního hlediska se nemohly dopouštět vyslovené zvůle. Poměr poddaných a jejich pánů, respektive panských úředníků byly vždy dílem určitého kompromisu a důsledkem mnoha souvisejících okolností. Tou nejdůležitější z nich byl společný zájem na prosperitě poddanských usedlostí, které neživily jen své obyvatele, ale představovaly i klíčovou berní jednotku a zdroj pracovních sil.¹²⁴

¹²² Gabriela KREJČOVÁ ZAVADILOVÁ, *Nástin vývoje počtu obyvatel a členů evangelického sboru h. v. v Moravě v době toleranční 1783–1874*, Jihočeský sborník historický 87, 2018, s. 227–242.

¹²³ Blíže J. MIKULEC, *Poddanská otázka*. Filozoficko-právní idea přirozeného práva zajišťujícího rovnost a svobodu se začala uplatňovat až od poloviny 18. století, srov. například Thérance CARVALHO, *The role of physiocracy in the birth of human rights*, Opera historica 21, 2020, s. 61–71; Ivo CERMAN, *On rights without natural law*, Opera historica 21, 2020, s. 90–107.

¹²⁴ Tato studie vznikla v rámci výzkumného centra Filozofické fakulty Jihočeské univerzity *Habsburkové v dějinách českých zemí raného novověku*.

Markéta Skořepová

The relationship between lords and subjects on the estate of Červená Řečice in the 16th and 17th centuries

Abstract

The issue of the relationship between lords and subjects in the early modern period has been examined in the context of Bohemia from various points of view, but certainly does not constitute a topic which has received detailed investigation. This text deals with the situation on the Červená Řečice estate, and specifically in the judicial district of Zmišovice from the 1590s until the beginning of the 18th century, i.e. at the time when the estate passed from secular lords to the administration of the Prague archbishopric, lived through the Thirty Years' War and coped with its consequences. It deals with the legal establishment of the rights and obligations of subjects on the basis of sovereign norms, considers the control of the religious and personal life of subjects, and monitors the attitudes of the nobility towards villagers' ownership of property and economic prosperity.

KEYWORDS:

countryside; subjects; purkrecht; inheritance law; recatholicization; forced labour; Červená Řečice